

Terug naar de Eindstraat

Volksleven in een bijna vergeten straat in Dieze

Leo Schotman & Jan van de Wetering

Zwols Historisch Tijdschrift

25 jaar
ZHV

25e jaargang 2008 nummer 2 - 7,50 euro

Annèt Bootsma-
van Hulst en
Wim Huijsmans

Groeten uit Zwolle

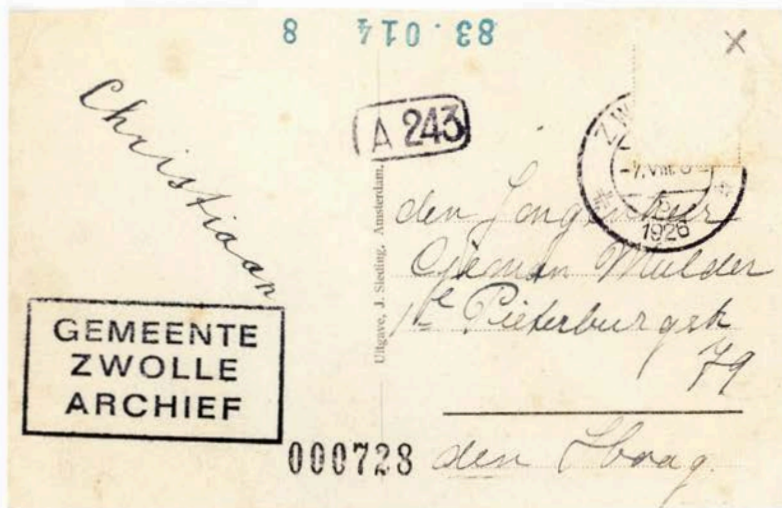
Diezerplein

Poststempel: 7 augustus 1926

Christiaan

Het Diezerplein is eigenlijk een zijstraat van de Diezerkade, die uitmondt in het afgebeelde pleintje. De opname is gemaakt omstreeks 1915. Het huizenblok achter het groepje mensen, Diezerplein 29 tot en met 39, was toen gloednieuw. De huizen werden in 1909 ontworpen door de bekende architect G.G. Post, die een groot aanhanger van de Jugendstil was. Het huizenblok staat er tegenwoordig nog en het is ook nog steeds een knus pleintje met een aantal winkels, maar de omgeving is verder wel veranderd. Op de afbeelding kijkt men rechts de Langenholterweg in en links de Diezerweg. De Langenholterweg bevindt zich nog op die plek, maar de bebouwing is tegenwoordig grotendeels modern. De Diezerweg bestaat helemaal niet meer. De straat die zich nu links van het huizenblok bevindt heet Braillestraat, deze loopt met een knik om het voorplein van de daar, meteen naast het Diezerplein gelegen, grote AH-vestiging.

Dieze transformeerde in de tweede helft van de negentiende eeuw van een agrarisch gebied in een stadswijk. Een naam als de Langenholterweg verwijst nog naar een doorgaande weg, die van het landelijke Dieze naar de nabijgelegen buurtschap Langenholte voerde. In Dieze verrezen voornamelijk eenvoudige huizen, goedkope arbeiderswoningen die in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw weer massaal gesaneerd werden. Soms verdwenen niet alleen de huizen, maar werd de hele straat van de kaart geveegd. Dit gebeurde bijvoorbeeld met de Eindstraat, een zijweg van de Middelweg. In dit themanummer kunt u alles lezen over deze verdwenen straat in Dieze.

(Collectie HCO)

Redactioneel

De Eindstraat. Behoorlijk wat Nederlandse plaatsen kennen een straat met deze naam: Venraij, Breda, Drunen, Schinveld en zo nog een handvol meer. Wist u dat Zwolle ook een Eindstraat heeft gehad? Van 1882 tot 1965 lag deze straat aan het einde van de stedelijke bebouwing van Dieze, op de plek waar nu de St. Michaëlskerk en de Aldi aan de bisschop Willebrandslaan zijn gebouwd. Hoogstwaarschijnlijk kent u de Eindstraat niet en weet u al helemaal niets van de geschiedenis van deze straat.

De Eindstraat krijgt langzamerhand wel een steeds duidelijker plek op de Zwolse historische plattegrond. Bij de opening van het Historisch Centrum Overijssel vond een reünie van oud-bewoners plaats. Buurtgenoot Leo Schotman bleek van alles verzameld te hebben over de straat. Foto's, verhalen, interviews met oud-bewoners, wat al niet. Tot een publicatie was het echter nooit gekomen. Daar brengt dit themanummer van het *Zwols Historisch Tijdschrift* verandering in. Een van onze redacteuren, Jan van de Wetering, heeft het materiaal in overleg met Leo Schotman bewerkt en aangevuld met historische informatie over Dieze. Het heeft geleid tot een mooi themanummer over het volksleven in een bijna vergeten straat in Dieze.

Want weet u hoeveel privaten er op zeventwintig arbeiderswoningen tenminste aangelegd moesten worden bij de aanleg van de Eindstraat in 1882? Weet u wanneer deze straat pas deze naam kreeg? Of weet u de winnaar van de wielervedstrijd van Eindstraatbewoners in 1952? Kent u het kinderspel slof-slof? Hebt u al kennis gemaakt met de familie Van Marle, of Kornet en Apeldoorn? Weet u iets van de herinneringen van mevrouw Dekien Hofs over haar jeugd in de Eindstraat?

Nee? Dan wensen wij u veel leesplezier!

Inhoud

Groeten uit Zwolle	Annèt Bootsma - van Hulten en Wim Huijsmans	54
Inleiding	Jan van de Wetering	56
Terug naar de Eindstraat		
<i>Volksleven in een bijna vergeten straat in Dieze (1882 – 1965)</i>		
Leo Schotman en Jan van de Wetering		57
<i>Een paard in de tuin</i>		
<i>Het begin van de Eindstraat</i>		
<i>De Eindstraat, 1882 - 1930</i>		
<i>De Eindstraat, 1930 - 1965</i>		
<i>Kinderspelen</i>		
<i>Oorlog op het Zwartewegje</i>		
<i>Straatleven</i>		
<i>Trammelant</i>		
Bijvoorbeeld de familie...		70
<i>Bijvoorbeeld de familie Goris</i>		
<i>Bijvoorbeeld de familie Dinkelberg</i>		
<i>Bijvoorbeeld de familie Hakkenhaar</i>		
<i>Bijvoorbeeld de familie Apeldoorn</i>		
<i>Bijvoorbeeld de familie Speek</i>		
<i>Bijvoorbeeld de familie De Ruiter</i>		
<i>Bijvoorbeeld de familie Van Marle</i>		
De geschiedenis van Dieze in vogelvlucht		75
<i>De marke Dieze</i>		
<i>De Nieuwstad</i>		
<i>De koemelkers van Dieze</i>		
<i>Angstig noodgeschrei</i>		
<i>'Maatschappelijke toestanden der arbeiders'</i>		
<i>Dieze als moestuin van Zwolle</i>		
<i>Vooruitgang: de droogmaking der Diezer marke</i>		
<i>Wandelen door Dieze</i>		
<i>Dieze in de jaren dertig</i>		
Een soort Jordaan	<i>Herinneringen van Dekien Hofs</i>	89
<i>Geborgen</i>		
<i>School</i>		
<i>Platteland</i>		
Het einde van de Eindstraat		98
Mededelingen		101
Auteurs		102
<i>Omslag: Musicerende jongelui in de Eindstraat omstreeks 1950.</i>		

Inleiding

Jan van de Wetering

Op een voorjaarsdag, nu al weer een paar jaar geleden, werd bij mij aan de deur gebeld. Toen ik opendeed, zag ik een mij onbekende wat oudere man voor de deur staan met een map onder zijn arm. Leo Schotman was de naam. Hij viel maar meteen met de deur in huis: 'U weet alles van Dieze en nou wilde ik weten of u mij ook nog wat kunt vertellen over de Eindstraat.'

Mijn belangstelling voor Dieze was zonder meer aanwezig: mijn moeder is in Dieze geboren en getogen en mijn vader woonde aan de Middelweg, waar zijn vader als melkboer de kost verdiende. Maar de Eindstraat? Nou nee, van die straat had ik werkelijk nog nooit gehoord en al had ik in *Vergeten Levens*¹ een heel hoofdstuk aan Dieze gewijd, een échte Diezekenner was ik allerminst. Ik had er zelfs nooit gewoond. Teleurgesteld vertrok hij weer, maar zijn vraag hield mij bezig. Daarom pakte ik er een plattegrond bij, maar hoe ik ook zocht, in de doolhof van straten in Dieze kon ik geen Eindstraat vinden. De straat bestond gewoon niet.

Ik vergat de zaak, tot Leo Schotman maanden later door toeval weer op mijn weg kwam. Bij die gelegenheid besloot ik eens goed naar zijn map met

aantekeningen over de Eindstraat te kijken. De straat had wel degelijk bestaan, maar de huizen die er stonden waren in de jaren zestig van de vorige eeuw afgebroken. Schotman had verhalen verzameld over het leven in die straat van arbeiders, kleine handelaren en hun gezinnen. Dat alles in een tijd die werd gekenmerkt door armoede en de onafgebroken strijd van de bewoners om het hoofd boven water te houden. Ook had hij foto's, die juist door hun amateuristische karakter ontroerden.

Het aardige was dat veel van zijn materiaal nu eens niet was verzameld via historisch onderzoek in archieven, maar rechtstreeks was opgetekend uit de mond van de mensen die ooit in de Eindstraat gewoond hadden. Tot op de dag van vandaag verzamelt Leo Schotman alles wat met die vergeten straat uit Zwolle te maken heeft. Ter gelegenheid van de opening van het Historisch Centrum Overijssel (dat ook in Dieze ligt) in 2006 organiseerde hij een reünie van oud-bewoners van de Eindstraat en dat was voor iedereen die erbij was een gedenkwaardige bijeenkomst.

Ik begon te lezen in de aanzet voor een verhaal over de Eindstraat dat hij al had geschreven. Zijn inleidende woorden troffen mij meteen: 'Toen ik, jaren terug, bijna klaar was met het schrijven van de geschiedenis over de luchtoorlog rond Zwolle², besloot ik dat, als de tijd mij gegeven zou zijn, ik graag iets uit mijn jeugd aan het papier wilde toevertrouwen. Over het onderwerp hoefde ik niet lang na te denken, want mijn gedachten gingen vaak terug naar de buurt waar ik geboren en getogen was: Dieze. Dat het de Eindstraat moest worden, stond vast, want hier had ik vrienden en leerde ik wat vriendschap was. Hoewel ik er nooit gewoond heb, leef ik voort met mijn herinneringen aan een straatje waar ik heb gevochten en heb lief gehad. Het verschilde niets van andere straten, al kreeg het door anderen de naam van een achterbuurt opgelegd. Voor mij bleef het een straat waar het sociaal gevoel leefde zoals nergens anders.'³

Leo Schotman vroeg mij zijn materiaal te ordenen en er een mooi verhaal van te maken. Het resultaat treft u hierbij aan. De door hem verzamelde verhalen over de vroegere bewoners van de Eindstraat heb ik aangevuld met wat historische informatie over Dieze.

Leo Schotman aan de de Bisschop Willebrandlaan, met uitzicht op de plaats waar de Eindstraat ooit lag. Links de voormalige St. Michaëlskerk.

Terug naar de Eindstraat

Volksleven in een bijna vergeten straat in Dieze (1882 – 1965)

In het najaar van 1938 trok er vanuit het oosten een storm over Zwolle, zo stormachtig dat het water bijna letterlijk uit de grachten werd geblazen in de richting van het Zwarte Water. De schepen die in de grachten aangemeerd lagen, kwamen op sommige plekken bijna droog te liggen. Zo ook in het Klein Grachtje, waar de tjalk van Derk Kornet door de lage waterstand dreigde om te slaan. In allerijl moest zijn gezin van boord en tijdelijk elders onderdak zoeken. Deze noodgreep raakte direct de broodwinning van Kornet. 's Zomers trok de familie er met het schip op uit om met handel de kost te verdienen in de wijde omgeving van Zwolle. Kornet hield zich bezig met het opkopen van lompen en metalen en nog veel meer. Vooral bij boeren was altijd wel iets van zijn gading te vinden. Lompen, kippen of konijnen, het maakte hem niet uit, hij kon letterlijk alles gebruiken, als er maar handel in zat.

De storm versnelde zijn beslissing de tjalk van de hand te doen, de boot was toch al in slechte staat. Niet lang daarna verhuisde het gezin, met zeven kinderen, naar de Eindstraat, een dubbele rij arbeiderswoningen gebouwd aan het eind van de negentiende eeuw. De straat deed zijn naam eer aan: op die plek eindigde de stedelijke bebouwing van Dieze. Het was niet het einde van Dieze zelf, want dat omvatte toen nog de landerijen van ondermeer de Ooster- en Westerenk, Holtenbroek, Langenholte en de Aa-landen.

Een paard in de tuin

De familie Kornet kwam op nummer 27 te wonen, het allerlaatste huis, helemaal aan het eind van de Eindstraat. Vanuit hun raam konden ze de tuinderijen zien van de tuinders en daarachter de naast elkaar gelegen Algemene Begraafplaats en de Rooms Katholieke Begraafplaats. Al na drie maanden verhuisde het gezin naar nummer 10. Als ze

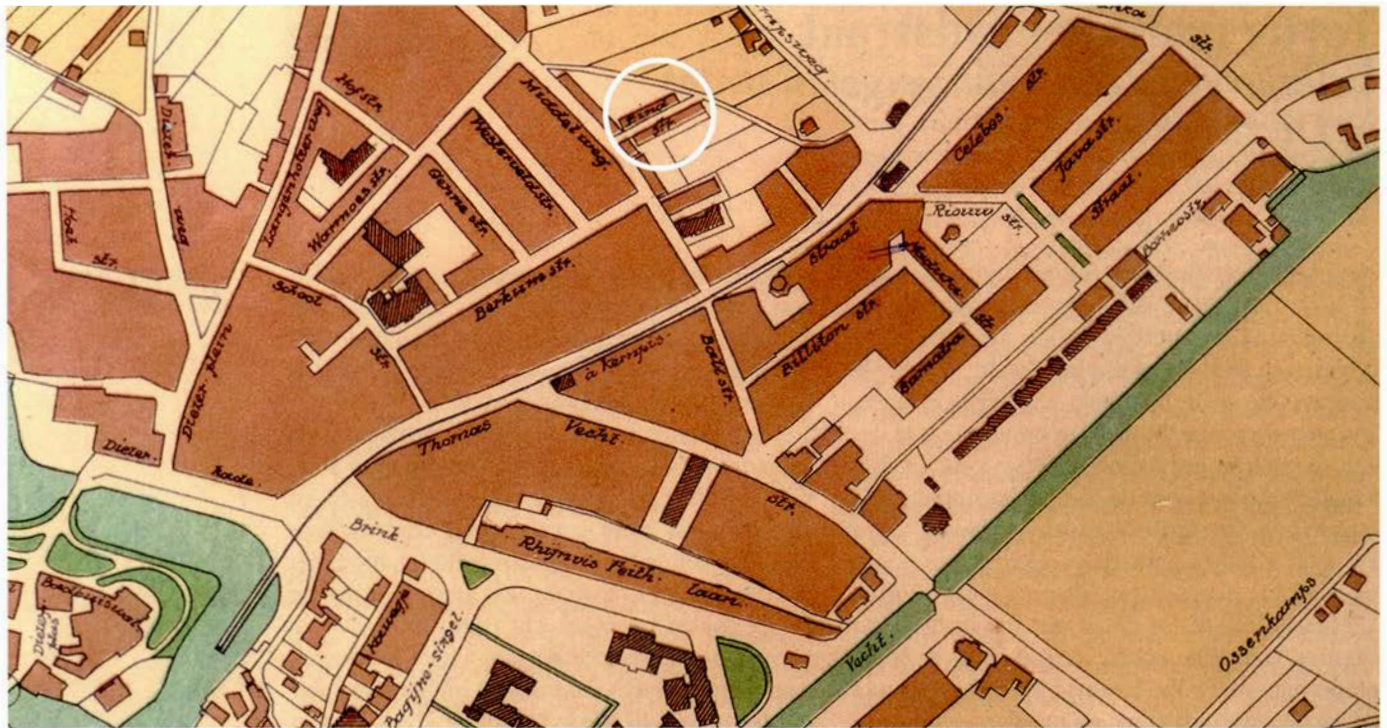
richting stad liepen dan kwamen ze op de Middeweg terecht. Nog verder richting stad volgden dan al die andere straten die het oudst bebouwde deel van Dieze vormden, zoals de Langenholterweg, de Berkumstraat en de Warmoesstraat.

De verhuizing naar de Eindstraat bracht geen verandering in de werkzaamheden van Derk Kornet. Hij bleef handelen in lompen, metalen en alles wat maar los en vast zat. Dat er een handelaar bij was gekomen (er woonden er meer), bleef niet onopgemerkt in de straat. Zo kwam Kornet op zekere dag met een gekocht paard thuis, dat hij vervolgens dwars door de gang en de huiskamer naar de tuin bracht. Daar stalde hij het dier enige tijd tot hij er een goede prijs voor kreeg. Kornet zou tot 1961 in de Eindstraat blijven wonen. Een jaar daarvoor was zijn huis onbewoonbaar verklaard. Dat lot trof niet alleen zijn huis, maar ook dat van de meeste andere bewoners van de Eindstraat. De dagen van de straat waren geteld.

Leo Schotman en
Jan van de Wetering

*Melkboer Jaap Wolters
in de Eindstraat, naast
hem Trijntje Dinkel-
berg, op de stoel Derk
Kornet. Ca. 1950-1960.*

Op deze plattegrond (jaar onbekend) is de Eindstraat (omcirkeld) ingetekend rechtsboven de Middelweg. Boven de Eindstraat loopt het Zwartewegje (ook Achter- of Vlooiwegje genoemd).

Het begin van de Eindstraat

In het midden van de negentiende eeuw woonden ruim 11.000 van de in totaal bijna 19.000 Zwollenaars in het centrum, dus binnen de ring van de stadsgrachten. Daarmee was de binnenstad bomvol. De geleidelijke toename van het aantal inwoners kon alleen worden opgevangen door woningen buiten de stadsgrachten te bouwen. Dat deed Zwolle dan ook, in Assendorp (vooral na de komst van de Centrale Werkplaats van de spoorwegen rond 1870), in de Kamperpoort en ook in Dieze. Tijdens een raadsvergadering in 1843 vatte burgemeester Vos de Wael de noodzaak tot stadsuitbreiding en daarmee de veranderende verhouding tussen de binnenstad en de buitenwijken bondig samen: 'Op de voorsteden worden thans dezelfde neringen en bedrijven uitgeoefend, waarmede de bewoners der stad hun levensonderhoud verdienen. De tijd is dus daar, om de kring om de stad te vergroten en niet evenwel zo, als dit in oude tijden gebruikelijk was, door het graven van brede grachten, of het opwerpen van hoge wallen en bolwerken. Dit om het nieuwe grondgebied tegen vijan-

delijke aanranders te beveiligen, maar door den toestand der buitenwijken, met de binnenstad, zoveel mogelijk in overeenstemming te brengen, en de bewoonbaarheid, ter zelve, voor alle standen, beter te regelen, en te begunstigen.'⁴

Dat klonk mooi, die betere bewoonbaarheid voor alle standen, maar de werkelijkheid was een andere. De tijdgeest was liberaal en dat betekende dat de woningbouw vooral een kwestie was van particulier initiatief, zonder al te veel bemoeienis van de overheid. In snel tempo verschenen voor de arbeiders al even goedkope als slechte een- en tweekamerwoningen. Zo ontstonden volkswijken in de Kamperpoort en in Dieze, met straten die deze naam nauwelijks verdienden. Soms namen de bouwers de moeite niet om de drassige grond te verhogen, wat tot gevolg had dat bij regen of dooi de straten en de huizen onder water liepen. Bestrating was in de negentiende eeuw een luxe waar deze volkswijken niet voor in aanmerking kwamen. De bewoners moesten het doen met een wegdek van geklopt puin of grind. Door het ont-

breken van privaten en goed drinkwater ontstonden grote problemen voor de gezondheid, vooral tijdens de regelmatig terugkerende epidemieën zoals cholera en tyfus. Al legde men in die tijd nog niet het verband tussen bijvoorbeeld de kwaliteit van het drinkwater en de besmettelijke ziekten, het begon wel te dagen dat het geen toeval was dat juist in dit soort buurten een ongewenste situatie was ontstaan.

Gaandeweg begon de gegoede burgerij zich te interesseren voor het lot van de arbeiders en paupers in de steden. In Zwolle werd in 1860 de *Vereniging tot verbetering van Arbeiderswoningen* opgericht. De vereniging bouwde woningen die aan wat hogere eisen voldeden en ze maakte een begin met het saneren van krotten.⁵ Het standpunt van de vereniging liet aan duidelijkheid niets te wensen over: 'Die holen, waar de onreinheid zetelt, doen besmettelijke ziekten ontstaan en voortduren; onzedelijkheid heerscht er en brengt misdaden voort; het eergevoel wordt er uitgesluscht; de armoede toont zich daar in al hare verschrikkelijkheid.'⁶

In het kielzog van de Vereniging tot verbetering van Arbeiderswoningen waren er in Zwolle al gauw andere instellingen en verenigingen die zich ook met de huizenbouw bezig gingen houden. Zo ook de *Zwolsche Algemene Werkliedenvereniging* (ook wel genoemd het *Algemeen Zwols Werkliedenverbond*). Op 30 januari 1878 schreef deze vereniging een brief aan het gemeentebestuur van Zwolle met een voorstel voor de bouw van zestien arbeiderswoningen. Het zou het begin zijn van wat uiteindelijk de Eindstraat zou worden. De brief luidde als volgt: 'Geeft met eerbied te kennen [...] dat voor rekening van de Zwolsche Algemene Werklieden Vereniging, is gekocht, een stuk bouwland Kadastraal bekend bij de Gemeente Zwolle, Sectie A. nr. 1615, groot elf are, en acht en twintig centiaren, gelegen buiten de Diezerpoort, in de Dwarsstraat, en belendende aan de eene zijde door de eigendommen van Hendrikus Mulder, aan de andere zijde door een stuk bouwland, toebehorende aan de Weduwe van Arend Westerhof.

Dat voornoemde vereeniging op gezegd stuk bouwland, voor hare rekening voornemens is zes-

tien arbeiders woningen te bouwen; redenen waarom ondergetekenden zich tot U Weledele Heren wendt, met het nederig verzoek; dat het de Weledele Heren moge behagen, aan het ontworpen plan, goedkeuring te schenken, en vrijheid te verlenen tot het bouwen der woningen.'⁷

De bouwplaats die de vereniging voor ogen had, bevond zich in Dieze op de plek waar de vroegere Dwarsweg overging in de Middelweg. Tegenwoordig is dat de Bisschop Willebrandlaan, ongeveer op de plaats van de (voormalige) St. Michaëlskerk en de Aldi. Dwars op de Dwarsweg lag de Dwarsstraat. In die tijd was dat een met puin verharde weg, die in 1866 was bestraat met veldkeien. De buurt stond bekend als 'de Gribus', een veel voorkomende aanduiding voor achterbuurten. De kleine huizen in de Dwarsstraat waren omstreeks 1830 gebouwd voor minder draagkrachtige arbeiders en waren in zeer slechte staat.

Het voorstel van de Zwolsche Algemene Werkliedenvereniging hield in dat dertien krotwoningen in de Dwarsstraat zouden worden afgebroken en vervangen door zestien arbeiderswoningen. Het voorstel werd goedgekeurd door de burgemeester en wethouders en vervolgens ook door de gemeenteraad. Wel werd een paar voorwaarden gesteld. Voor een goede afwatering van de goten moest de aannemer de drempels van de woningen in hoogte aflopend aanleggen. Bovendien moesten er privaten komen die geschikt waren voor het tonnenstelsel. Ook moesten iedere drie bewoners de beschikking hebben over een bedstede, ledikantruimte of andere slaapruiimte.

In 1882 kreeg de Zwolsche aannemer Willighagen toestemming de woningen te bouwen. Inmiddels ging het niet meer om zestien, maar om zevententwintig arbeiderswoningen. Het stadsbestuur vond het wenselijk de ramen iets groter te maken, zodat er zowel aan de voor- als achterzijde van de woningen licht kon binnenkomen. Het aantal privaten bleef beperkt tot 'ten minste acht'. En zo werd dan in 1882 de Eindstraat gebouwd, al heette die toen nog Dwarsstraat. Dat veranderde op 27 december 1912. Burgemeester en wethou-

Ontwerp voor de huizen in de Eindstraat.

ders schreven toen de volgende brief aan de raad: 'Wederom zijn er eenige nieuwe straten aangelegd, waaraan naar onze mening, namen behooren te worden verleend, en bovendien zijn er enkele reeds langer bestaande straten zonder naam, waaraan naar wij meenen, ook namen moeten worden gegeven. Een dezer straten is de Dwarsstraat, loopende van den Dwarsweg, naar of nabij den Molenkampsweg. Burgemeester en Wethouders geven hierbij toestemming de naam Dwarsstraat te veranderen in Eindstraat.'⁸

De Eindstraat was een smalle, korte straat, met twee rijen lage en eenvormige arbeiderswoningen. In 1910 werd de straat geplaveid met gekapte Luikse kasseien, met aan weerszijden een smal stoepje. Ontworpen in het auto-loze tijdperk was de straat nauwelijks geschikt om er anders dan met paard en wagen doorheen te rijden. Het zou tot 1930 duren voordat er een verkeersbord in de buurt werd geplaatst. Nog onbegaanbaarder was het Zwartewegje aan het eind van de Eindstraat. Het vaak modderige pad voerde links naar de Middeweg en rechts naar de Meppelerstraatweg. Het pad werd veel gebruikt door voerlui, die met paard en wagen naar de tuinderijen in Dieze gingen.

Leerlingen van de ambachtschool. (Uit: Zwolle als industriestad in 1914)

De Eindstraat, 1882 - 1930

Wat waren dat voor mensen, die eerste bewoners van de Eindstraat in het begin van de jaren tachtig

van de negentiende eeuw? Hoe leefden ze, waar werkten ze? We weten het niet. Arbeiders en kleine zelfstandigen die in huurhuizen woonden zullen het geweest zijn. Hoewel Nederland in de laatste decennia van de negentiende eeuw snel industrialiseerde, was Zwolle in de verste verte geen industriestad te noemen. Het grootste bedrijf was de Centrale Werkplaats van de spoorwegen, met in 1876 nog slechts 217 arbeiders maar dat aantal zou in de jaren daarna oplopen tot ongeveer 1.100. De spoorarbeiders woonden voornamelijk in speciaal voor hen gebouwde woningen in Assendorp.

Dichtbij Dieze lag de ijzergieterij van Wispelwey. Dit voor die tijd moderne bedrijf aan de Dijkstraat had in 1876 zo'n 140 arbeiders in dienst. Het is goed mogelijk dat daar mensen uit de Eindstraat gewerkt hebben. Een ander metaalbedrijf was *Sallandia* van Schaepman aan de Holtenbroekerdijk, een half uur lopen vanuit Dieze. Het bedrijf had in het genoemde jaar 104 arbeiders in dienst. Dan waren er de scheepswerven aan de Holtenbroekerdijk die de mensen uit Dieze werk konden bieden.

Met de Centrale Werkplaats en de twee ijzergieterijen zijn meteen de grootste werkgevers van Zwolle uit die tijd genoemd. Maar dat wil niet zeggen dat er verder geen werk te vinden was voor de mensen uit de Eindstraat. De Diezerkade was een van de grote losplaatsen voor turfschepen in Zwolle en dat leverde bijna het hele jaar door los werk op. Sjouwerwerk was ook nodig in de andere havens van Zwolle en die waren op loopafstand van Dieze. Ook de gasfabriek aan de Achtergracht bood mogelijkheden. In 1916/1917 vestigde melk-

fabriek *de Eendracht* zich in de Berkumstraat, dus middenin het bebouwde deel van Dieze. En wie geen vaste baan kon krijgen, had in het seizoen altijd nog de mogelijkheid werk te zoeken bij de boeren van Dieze.

De leefomstandigheden van de mensen uit de Eindstraat zullen in de eerste vijftig jaar van het bestaan van de straat nauwelijks zijn afgeweken van die van de arbeiders uit andere delen van Zwolle. Ze verdienden weinig en balanceerden voortdurend op de grens van armoede. Het eten was erg eenzijdig, meestal bestaande uit brood en aardappelen en samen met de abominabel slechte kwaliteit van het drinkwater was dat funest voor de gezondheid. Dieze, in het bijzonder de Duisteresteeg, was berucht om zijn stinksloten (de Duisteresteeg is overigens tegenwoordig weer in Dieze te vinden en wel tussen de Warmoesstraat en de Berkumstraat). Maar dat was niet de enige straat waar het stonk. Nog maar een paar jaar voor de bouw van de Eindstraat had de Zwolse *Geneeskundige Politie* ingegrepen: 'Een sloot langs den Langenholterweg, die door hare stinkende uitdampingen den omtrek verpestte, is gedempt.'¹⁹

Twee jaar na de oplevering van de woningen aan de Eindstraat lezen we in het verslag van de gemeenteraad (1884): 'Spreker haalt als voorbeeld aan een put buiten de Diezerpoort, die blauw water bevat, welk water naar hem werd medege-deeld gelukkig wel niet gedronken wordt, omdat het wel wat al te erg is, maar toch voor huuselijk gebruik gehaald wordt. Uit andere putten drinkt men het echter wel, ook al ontlast zich daarin, zooals werkelijk met een put het geval is, menagen ander vuil water langs kleine gootjes en al ziet

Links: Leerlingen van de huishoudschool. (Uit: Zwolle als industriestad in 1914)

Rechts: De Diezerkade met bedrijvigheid van bewoners, ca. 1900. (Collectie HCO)

dit water ook geel en groen.'¹⁰ Aan deze situatie kwam langzamerhand een einde door de komst van de waterleiding in Zwolle in 1892. Omdat je daarvoor moest betalen zullen echter veel bewoners van de Eindstraat voorlopig gebruik hebben gemaakt van de speciaal voor de armen in de achterbuurten aangelegde gratis aftappunten.

In de jaren tachtig van de negentiende eeuw konden de meeste arbeidersgezinnen van de Eindstraat door geldgebrek waarschijnlijk niet naar de openbare of confessionele scholen van Zwolle. Ze waren dan aangewezen op het gratis onderwijs van de armenscholen in het centrum. Een jaar na de oplevering van de woningen, in 1883, kwam er een derde Zwolse armenschool bij in de Duisteresteeg. Die werd daarvoor omgedoopt tot de Schoolstraat. De term 'armenschool' werd in diezelfde jaren tachtig veranderd in 'school voor kosteloos onderwijs'. Het was een teken dat er in het onderwijs iets aan het veranderen was. Na 1898 werd het openbare onderwijs voor iedereen opengesteld.

De Eindstraat, 1930 - 1965

Over het leven in de Eindstraat in de jaren dertig en de jaren daarna is meer concrete informatie beschikbaar. Tot die tijd gaan de herinneringen terug van oud-bewoners. Herinneringen die in hoge mate met elkaar overeenstemmen. Was het tijdens de eerste vijftig jaar van het bestaan van de Eindstraat al armoe troef, die armoede zou ook in de volgende jaren het leven van de bewoners beheersen.

In de jaren dertig werden volkswijken als Dieze extra hard getroffen. Voor velen was er geen

Een groep vrienden uit Dieze eind jaren twintig. Geheel rechts Gerrit van de Wetering, vader van de auteur, uit de Middelweg.

Beroepen bewoners Eindstraat 1945 – 1955. Bron Adressenboek gemeente Zwolle.

werk meer of in elk geval een stuk minder dan daarvoor. Ieder gezin moest de eindjes aan elkaar knopen om de vaak vele kinderen te voeden, te kleden en naar school te laten gaan. En dan moest ook nog wekelijks de huur worden betaald.

Dat lukte het ene gezin beter dan het andere. Veel mannen zaten in het losse werk, bijvoorbeeld schilders, grondwerkers en sjouwers voor de vele schepen die gelost moesten worden in de Zwolse havens. Ook waren er die dat werk combineerden met een eigen handeltje, zoals de in- en verkoop van konijnen en kippen, of ze gingen ventend langs de deuren met kramerijen. Alleen al in 1940 vermeldt het Zwolse adressenboek voor de Eindstraat twee lompenkoopmannen, een ijsoventer, een orgeldraaijer en een 'koopman in allerlei voorkomende zaken'. Eind jaren vijftig verbeterde de situatie. Sommige arbeiders uit de Eindstraat kregen een vaste baan, onder andere bij de gasfabriek, de ijzergieterij van Wispelwey en bij Reinders Oliefabrieken.

De concentratie van arbeiders en handelaren met een ongeregeld bestaan was niet uniek in Zwolle. Dergelijke straten kon je ook vinden in de Kamperpoort, in Assendorp en zelfs in de binnenstad, zoals de Waterstraat. De gegoede burgerij beschouwde het als achterbuurten. 'De Gribus' werd zo'n buurt genoemd. Ook de Eindstraat had die naam en dat steekt veel oud-bewoners tot op de dag van vandaag. Er werd op ze neergekeken, er werd voor ze gewaarschuwd en ze werden dienovereenkomstig behandeld.

Dat had ook een positief effect: het versterkte de saamhorigheid van de bewoners. Een saamhorigheid die nog eens extra werd benadrukt door het Zwolse dialect dat er werd gesproken. Tot op de dag van vandaag is aan het soort Zwols dat de ouderen spreken te horen of iemand uit Dieze komt of bijvoorbeeld uit de Kamperpoort. En net als in andere achterbuurten waren de bewoners van de Eindstraat fantasierijk in het vinden van volkse bijnamen of scheldnamen. Je had er ondermeer Gait de Katte, An mie gattie, de Jeude, de Sisse, de Kakkert, het Wasbord en de Moes.

Aan de minachting voor hun straat hadden de meeste mensen uit de Eindstraat maling. Zo stak de wereld nou eenmaal in elkaar en behalve de socialistisch bevolegenen onder hen konden ze zich vinden in de berusting die spreekt uit het liedje van Louis Davids over het dubbeltje dat nooit een kwartje zou worden. Ze maakten er het beste van,

Bewoners Eindstraat 1945 – 1955

	Bewoners even nummers	Beroepen		Bewoners oneven nummers	Beroepen
2	Mw. Visscher-Dinkelberg	geen	1	H. Borgmeier	koopman
4	P. en A. Mulder	losarbeider	1	C.N.W. Kloot	montagearbeider
6	L. Goris	blikslager	3	G. de Jong	transportarbeider
8	J.H. Wolf	stukadoor	5	D.J. Posthuma	bouwwakarbeider
10	D. Kornet	lompenkoopman	7	M. Dinkelberg	losarbeider
12	J.H. van Erp	grondwerker	7	J.J. v. Enkhuizen	meubelmaker
14	B.H. Rijke	losarbeider	9	G.W. v.d. Berg	betonwerker
16	A.J. Kooyman	expeditieknecht	11	J.H. la Faille	losarbeider
18	E.J.H. Reuvers	bankwerker	13	J. Apeldoorn	scharenslijper
20	G. Blok	touwslager	15	G.C. Speek	grondwerker
22	G. van Dijk	opperman	17	J. Bruggeman	geen beroep
24	G.W. Schuman	oud schipper	19	A. Bruggeman	schilder
26	Mw. Kornet - Overink	geen	21	A.A. de Ruitjer	transportarbeider
			23	H. de Jong en J. Apeldoorn	onbekend
			25	A. Schippers	opperman
			27	J. van Marle	schillenophaler

voelden zich er thuis, verdienden vlakbij huis hun brood, bouwden een gezin op en hadden net als alle andere Zwollenaren hun goede en slechte tijden.

Ondertussen werden de huizen van de Eindstraat er niet beter op. Meer en meer trad het verval in en veranderden de kleine arbeiderswoningen, die ooit met de beste bedoelingen gebouwd waren, in krotten. Zover was het in de jaren dertig echter nog niet. In 1939 werd een deel van de woningen zelfs verbeterd. De woningen met de oneven huisnummers, van eigenaar Willighagen, kregen toen een aanrecht op de plaats waar eerst een bedstee zat. De woningen die er tegenover stonden en eigendom waren van de Zwolse Algemene Werkliedenvereniging, kregen er een bovenetage bij. In die tijd een hele vooruitgang.

Net als in elke andere volkswijk uit die tijd was het betalen van de huur een telkens terugkerend probleem. In de jaren dertig was de huur opgetrokken van f 1,75 per week tot f 3,00 per week. Veel bewoners kwamen daardoor in de problemen. Een bewoonster van de Eindstraat die bekend stond om haar losse zeden, loste het probleem op geheel eigen wijze op. Ze had net een huurachters-stand van tien weken, toen de bode aanbelde voor het ophalen van de huur. De vrouw deed de deur open en zei: 'Ha, je boft deze keer, ik heb een meevallertje gehad, ik kan je de achterstand helemaal betalen, kom er maar in, hier is mijn huurboekje, stempel maar vast af. Ik zal even boven geld halen.' De bode, blij over deze onverwachte medewerking, stempelde de achterstand helemaal weg. Nog geen tien tellen later was de vrouw terug, greep het boekje uit zijn handen en begon op luide toon de bode ervan te beschuldigen dat hij haar geld verschuldigd was voor de geboden seksuele dienst. Tierend en scheldend liep zij het huis uit om ieder die het horen wilde te vertellen dat de bode haar diensten niet wilde betalen.

De bode die de huur kwam innen van de woningen aan de andere kant van de straat had weer andere problemen. Deze bode, een zekere Tonia, kwam op straat een kind van een huurder tegen. Die vroeg haar een stempel (waarmee de huur als voldaan werd afgestempeld) op zijn hand

te zetten. Tonia, goed van vertrouwen, gaf het jongetje een stempel op zijn hand. Het kind rende naar huis waar zijn moeder al klaar stond met een velletje wit papier, waarop zij de stempel kopieerde. Met behulp van een strijkijzer zette zij die toen over in de openstaande vakjes van het huurboekje.

Praten over de Eindstraat met oud-bewoners maakt veel los, in positieve en negatieve zin. Er is veel veranderd in hun leven en hun tegenwoordige woon- en leefomstandigheden zijn niet meer te vergelijken met die van hun tijd in de Eindstraat. Terugkerende gespreksonderwerpen zijn de armoede van toen, de onzekerheid en angst tijdens de oorlog, het negatieve beeld van de omgeving op hun straat, maar bovenal toch gaan de gesprekken over de hechte band die de bewoners na al die jaren nog met elkaar voelen.

Ter gelegenheid van de verloving van de toekomstige koningin Juliana en prins Bernhard in september 1936 hebben de bewoners van de Eindstraat een ereboog opgericht.

Zilveren bruiloft van de familie Schuman uit de Eindstraat, jaren vijftig.

Idealiseren willen ze het niet. Allemaal kennen ze de crisissituaties waarin sommige gezinnen verzeild raakten, bijvoorbeeld bij verlies van werk of het wegvallen van een partner. In zo'n situatie werd de opvoeding van de kinderen soms een sluitpost. Dan gebeurde het dat de kinderen tijdelijk buiten het gezin werden geplaatst, bijvoorbeeld bij boeren en tuinders in Dieze en in de verre omgeving van Zwolle. Op zo'n boerenbedrijf werden de kinderen dan aan het werk gezet. Als het een meisje betrof, leverde het de boer een goedkope hulp in de huishouding op. Maar ook dan bleef de Eindstraat trekken: het is verschillende keren gebeurd dat buiten het gezin geplaatste kinderen uit heimwee wegluchtten uit hun gastgezinnen. Ze liepen terug naar huis en doken er onder. Bekend is het geval van een jongen die zich uit pure wanhoop had verstopt in het rookkanaal van de schoorsteen. De politie en de voogdij wisten hem op te sporen, waarna ze de jongen, die hevig huilde, terugbrachten naar zijn gastgezin.

Kinderspelen

Buiten schooltijd was de Eindstraat het domein van de kinderen. Pas in de jaren vijftig verscheen er af en toe een auto in de straat maar dat bracht geen wezenlijke verandering. De hele straat was en bleef hét speelterrein voor kinderen, al kon je er door het slechte wegdek bijvoorbeeld niet knikken en hinkelen. De bestrating van de Eindstraat bestond in die tijd uit oneffen, grote klinkers. Daarom weken de kinderen voor allerlei spelletjes vaak uit naar de Middelweg of het Zwartewegje.

Een bekend gezelschapspel was slof-slof. Iemand (het slachtoffer) ging gebukt tegen een

muur staan, terwijl de anderen achter hem gingen staan. Met een schoen of een plankje kreeg het slachtoffer een flinke klap op zijn achterste. Door zich snel om te draaien moest hij dan raden wie het laatst geslagen had. Kon hij de juiste dader aanwijzen, dan moest deze op zijn beurt gebukt gaan staan, waarna het spel weer van voren af aan begon.

Net als in alle andere buurten uit die tijd speelden de kinderen van de Eindstraat verstoppertje. Ook het rooms-katholieke kerkhof achter de Eindstraat was daarbij speelterrein. Op een dag had een van de jongens zich verstopt op het grote kruisbeeld midden op de begraafplaats. Toen hij na lang zoeken onvindbaar was, besloten de zoekers het kerkhof aan een inspectie te onderwerpen. Toen een van de jongens het kruisbeeld naderde, sprong de jongen met een luide schreeuw van het beeld. Gillend van angst vlogen de jongens over de kerkhofmuur, in de veronderstelling dat de doden tot leven gekomen waren.

Zwemmen was ook populair, al was er niet altijd geld voor het Openluchtbad. Maar er was een goedkopere gelegenheid. Bij mooi weer ging de jeugd zwemmen in het kolkje (dat er nu nog steeds is) aan de Haersterveerweg. Sommige kinderen hadden geen zwemkleding. Maar geen nood, zonder kleren ging het ook wel en de pret was er niet minder om. Om die reden werd het kolkje ook wel het Kontjeskolkje genoemd.

Oorlog op het Zwartewegje

De Eindstraat was voor kinderen een soort kleine republiek met eigen wetten en regels. Wie er niet woonde, hoorde in de ogen van de kinderen al gauw tot de vijand. En de kinderen in de straten eromheen dachten er al net zo over. Vechtpartijen behoorden dan ook tot het vaste repertoire van kinderspelen. Bijvoorbeeld in het Zwartewegje waar de Eindstraat op uitkwam. Bij dooi en regen kon je er bijna niet lopen. Er lag dan een dikke laag modder. Heel anders dan in de zomer wanneer vlooien daar voor het grootste ongemak zorgden. Menige vechtpartij tussen verschillende groepen jongeren werd op dat Zwartewegje beslist, maar ook was het een plaats waar de eerste stappen op het gebied van de liefde werden gezet.

Janny Borgmeijer houdt toezicht op de kinderspelen in de Eindstraat tijdens Koninginnedag, jaren vijftig.

Kaartende mannen in de Eindstraat, ca. 1950.

Soms brak er tussen de straten rondom de Eindstraat vanuit het niets oorlog uit. Hoe het kwam wist niemand, maar ineens gebeurde het. De strijd ging meestal tussen de Eindstraat en de Indische buurt of de Bollebieste. Het ging er niet zachtzinnig aan toe: de kinderen bekogelden elkaar met stenen, aardappels, graszoden en alles waarmee je gooien kon. Ook waren er gevechten met zelfgemaakte zwaarden of dolken. De beste bescherming in die gevechten waren de deksels van de wasketels of de vuilnisbakken, die je kon gebruiken als schild. Na afloop van de strijd waren bloedende wonden of blauwe plekken geen uitzondering. Maar kwaad bloed zette het eigenlijk nooit.

Straatleven

Niet alleen de kinderen speelden buiten. Ook de volwassenen van de Eindstraat vermaakten zich op straat. Met kaarten bijvoorbeeld. Als het weer het toe liet zaten de mannen op de stoep of op straat te kaarten. Als tafel gebruikten ze het deksel

van een vuilnisbak. Als er geen papier voorhanden was om de punten te noteren, dan aarzelden sommigen niet om thuis een stuk van het behang te scheuren. Soms waren de kerels zo verdiept in hun spel dat de vrouwen het avondeten op straat kwamen brengen. Tot laat in de avond ging het spel door, verlicht door de enige lantaarnpaal van de straat, op de stoep van de familie Van Marle. Oud-Eindstraatbewoner Van Schubert vertelde dat hij in de Eindstraat klaverjassen geleerd had, maar dat alleen na vele pakken slaag omdat hij de spelregels nog niet goed kende en daarom vaak ongemerkt vals speelde.

Een ander straatspel was kop of munt, ook wel 'kletsen' genoemd. De spelers gooiden gehurkt een dubbeltje of een andere munt tegen de muur van een van de huizen. Wiens dubbeltje het dichtst bij de muur kwam te liggen, moest kop of munt kiezen. Had hij kop, dan kreeg hij alle dubbeltjes die met de kop boven lagen.

Een volkswijk uit die tijd zonder voetbal is ondenkbaar. In de Eindstraat voetbalden ze bij

De start van de wielervedstrijd op de Middelweg om het kampioenschap van de Eindstraat, 1952. Het begin van de Eindstraat, rechts, is net niet zichtbaar.

Links: Doorkomst van de deelnemers aan de wielervedstrijd. Op dit punt draaiden de renners van de Middelweg de Eindstraat in.

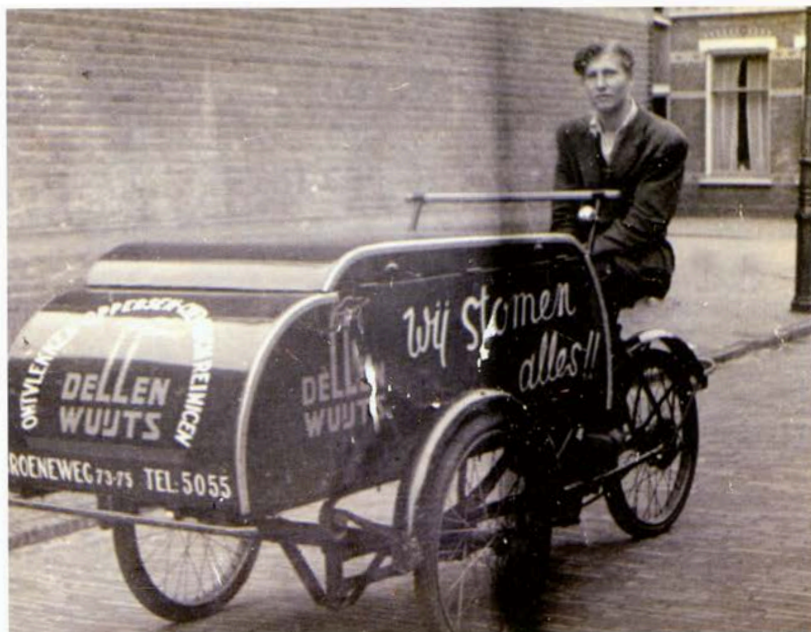
Rechts: De finish van de wielervedstrijd.

Excelsior, onder leiding van de heer Zieleman. Zij speelden op het terrein van *de Gasboys* achter de toenmalige uitspanning *de Pelikaan* aan de Haersterveerweg. Kampioen zijn ze nooit geworden, maar ze beleefden er veel plezier aan, al was het maar om de drank die in de voetbaltas mee ging.

Bijna even populair was wielrennen. Veel bewoners herinneren zich de wedstrijd om het kampioenschap van de straat in 1952. Door de successen van Wim van Est en Woutje Wagtmans in de *Tour de France* kon de Eindstraat niet achterblijven. Elke jongen die een fiets had of er een kon lenen werd aangespoord om deel te nemen aan de grote wielervedstrijd, die gehouden zou worden in de vakantie van 1952. Er was zelfs een trainingsprogramma opgezet met een parcours van twintig rondjes. Het parcours bestond uit de Eindstraat, het Zwartewegje, de Molenkampsweg, de Hogenkampsweg, de Meppelerstraatweg, het Zwartewegje tot het einde en dan via de Middelweg weer terug naar de start om de hoek bij de Eindstraat. Tijdens de trainingen ging het er hard aan toe. Op een avond kon J. Rijke tijdens de training de bocht naar de Eindstraat niet maken. Pardoes reed hij bij de familie Dinkelberg door de voordeur naar binnen. De organisatoren hadden zelfs een sponsor gevonden: kruidenier Vaartjes. Voor een volgauto zorgde de heer Wolthuis. Het inschrijfgeld was vastgesteld op twee kwartjes per persoon. Binnen korte tijd waren er 21 inschrijvingen binnen.

Op een zaterdagmorgen werd om negen uur het startschot gelost en de deelnemers begonnen, aangemoedigd en voorzien van goede raadgevingen door de buurtbewoners, aan hun eerste wielervedstrijd. De rit ging naar 's Heerenbroek en Kampen en via Zalk terug naar Zwolle. De eerste kilometers gingen door het toen nog landelijke Dieze. Er werd zo hard gereden dat drie mannen vroegtijdig de bezemwagen moesten opzoeken. Het peloton bleef bijeen tot de brug in Kampen, waar de renners moesten stoppen voor de verkeerslichten. Tot schrik van iedereen stond daar een politieagent, die de drie afgestapte renners sommeerde uit de bak van de volgauto te komen. In die tijd mocht je geen personen vervoeren op een open bestelauto. Na wat heen en weer gepraat

besloten de drie met de trein terug te gaan. Rijke eiste zijn inleggeld terug. Na een spannende race reden de overgebleven renners de Middelweg op. En na nog een rondje Eindstraat, won Ko van Marle de sprint, voor Aleid de Ruiter.

Ook de duivensport was geliefd in de Eindstraat. Sommige bewoners gingen daarin ver. Het kwam voor dat duiven die te lang aarzelden om in hun hok te komen met de pet naar binnen geslagen werden. Ook waren er bewoners die hun zolder gebruikten als duivenhok. Een gat in het dak was snel gemaakt, zodat de duiven op zolder nestelden in dezelfde ruimte waar ook de kinderen hun slaapplaats hadden. Leuk of niet, de krappe ruimte moesten ze maar delen met de duiven.

En dan de muziek. In de naoorlogse jaren viel er uit geldgebrek moeilijk aan muziekinstrumenten te komen, maar nood maakte ook toen vindingrijk. Met behulp van een gitaar en de hoorn van een oude grammofon kon je ook prima muziekspelen. Regelmatig dansten de bewoners op de gladde straatkeien van de Eindstraat. Henny Rijke stond bekend om haar zangtalent. Soms ging ze naast het gat in het dak voor de duiven zitten, om vanaf die hoge positie haar stem te laten horen aan de hele buurt.

Wim Rijke met zijn bakfiets van de bekende Zwolse stomerij Dellen Wuijts. Ca. 1950-1960.

Musicerende jongelui in de Eindstraat. Op de achtergrond is de Middeweg te zien. Ca. 1950.

Trammelant

Niet alleen de kinderen timmerden er op straat op los, ook tussen volwassen bewoners kwam dat wel eens voor. Zo lezen we in de *Zwolse Courant* uit de jaren vijftig over een burenruzie tussen een 84-jarige bewoner van de Eindstraat en een vrouw uit de Middeweg. De vrouw was haar straat aan het schrobben toen ze woorden kreeg met de bejaarde man. Ze gooide een emmer water over hem heen en toen waren de rapen gaar. De bejaarde ging de inmiddels naar buiten gekomen echtgenoot van de vrouw te lijf, maar kreeg toen zelf een klap met een bezem. Met een scherp voorwerp wist hij de boze buurman zo flink te raken dat deze in zorgwekkende toestand naar het ziekenhuis werd afgevoerd.

Ook op 17 november 1957 was het raak. Vijf jongelui uit de Eindstraat hingen die dag tegen middernacht op de Melkmarkt rond. Een van hen,

een 26-jarige loswerkman, voegde twee patrouillerende marechaussees enige grove scheldwoorden toe. 'Het viel me zomaar uit de mond', verklaarde hij een paar weken later voor de politierechter. Hij kwam er met twintig gulden boete vanaf. Een van de andere Eindstraatbewoners, schilder van beroep, had het naar het oordeel van de politierechter nog wat bonter gemaakt. Hij had de marechaussees die nacht uitgenodigd met hem mee te gaan naar de Eindstraat, dan zou hij de straat eens met hen aanvegen. De politierechter vond die woordspeling minder geslaagd, zeker toen de schilder zich tijdens de zitting ook nog eens onbeschoft gedroeg. Het kostte de schilder uiteindelijk vijf dagen voorwaardelijke gevangenisstraf en 25 gulden boete.

Mooi is het verhaal over een man uit de Eindstraat die in de jaren vijftig op het dievenpad ging. Met een kameraad brak hij middenin de nacht in

bij een loods met allerlei opgeslagen goederen. De beste spullen hadden ze samen al naar buiten gebracht, toen hij in de duisternis zijn hoofd door het raam stak en, denkend dat hij tegen zijn maat sprak, zei: 'Hebben we nou alles?' Het antwoord

kwam van een inmiddels gealarmeerde politie-man, die in het donker voor het raam van de loods stond: 'Ja goede vriend, we hebben alles te pakken en jou nu ook.'

Rondhangende jongelui scholden marechaussee's uit

**„Kom maar eens mee
naar de *Eindstraat*”**

Omtreeks het middernachtelijk uur van de 17de november j.l. hing op de Melkmarkt een vijftal jongelui rond. Een van hen, een 25-jarige los-werkman, vond het nodig zonder aanleiding enige grove scheldwoorden te roepen naar twee patrouillerende marechaussee's. Deze namen dat niet en vroegen namen en verblijfplaats van de man, waarop een 22-jarige schilder zich nogal opwond en bedoelde scheldwoorden in de overstreffende trap herhaalde. Het dreigde een rel te worden, zo verklaarde gisteren een van de marechaussee's voor de politierechter.

De los-werkman was verschenen. Hij kon geen verklaring geven van zijn uitval. Het viel me zomaar uit de mond, aldus verdachte, die zich in elk geval nadien fatsoenlijk had gedragen en zijn excuses had aangeboden.

Ik vind het een ergerlijk en ernstig misdrijf, aldus de officier in zijn requisitoir. In ons arrondissement is het langzamerhand een veel voorkomend gracie.

maar dit soort jongelui zal moeten begripen dat het niet geduld wordt. Er rekening mee houdend, dat deze verdachte zich althans naderhand wist te gedragen, eiste de officier dertig gulden boete. De politierechter maakte er twintig gulden van, onder de opmerking, dat hij dit geval wel hoog aanslaat.

Rel vermeden

De schilder, die het veel bonter maakte, liet verstek gaan. Hij had de marechaussee's uitgenodigd eens mee te gaan naar de Eindstraat, dan zou hij die straat eens met hen aanvegen. Volgens getuigen trad hij twee dagen later, tijdens het verhoor, nog onbeschoft op.

Hoogst onbeschaamd en onbeschoft, zo kwalificeerde de officier het optreden van deze jongeman, die al eerder is veroordeeld. Hij maakte de marechaussee's een compliment voor hun tactvol optreden, met name dat zij een rel vermeden hebben. Hij schitte voor de schilder een gevoelige straf op haar plaats en eiste tien dagen gevangenisstraf voorwaardelijk en vijftig gulden boete. De politierechter halveerde zowel de eerste voorwaardelijke vrijheidsstraf als de boete.

*De 'Zwolsche Courant' zet
de Eindstraat op de
kaart, 6 maart 1957.*

Bijvoorbeeld de familie...

Leo Schotman is in Dieze opgegroeid. Hoewel hij nooit in de Eindstraat heeft gewoond, had hij wel veel contact met de bewoners ervan. De tuin van zijn ouderlijk huis grensde namelijk aan het Zwartewegje, ook wel Vlooiwegje genoemd, en als je dat wegje afliep kwam je al snel bij de Eindstraat terecht. Ook zijn moeder had veel contact met de mensen uit de Eindstraat: tijdens de Tweede Wereldoorlog verstelde zij kleren voor hen. Ook na zijn vertrek uit Dieze onderhield Leo Schotman contacten met zijn jeugdvrienden. Voor dit artikel voerde hij de afgelopen jaren vele gesprekken met oud-bewoners. De vele herinneringen en anekdotes geven een goed beeld van het leven in de Eindstraat in de jaren tussen 1930 en 1965.

Bijvoorbeeld de familie Goris

Het gezin van Leonardus en Fennigje Goris heeft bijna het langst van allemaal in de Eindstraat gewoond. Ze kwamen er in de jaren twintig. In hun huis op nummer 6 oefende Leonardus zijn beroep uit van blikslager en loodgieter. Hij werd in de buurt geprezen om zijn vakmanschap. Tijdens de oorlog hielp hij de hele buurt vooruit met het herstellen van uiteenlopende zaken als lekkende pannen en ketels, en het vervaardigen van kachelpijpen en fietsendragers. De familie Goris zou in wisselende samenstelling tot 1958 in de Eindstraat blijven wonen. In augustus 1960 werd hun woning onbewoonbaar verklaard.

*Wim (de 'Siesse') Rijke
en zijn echtgenote.*

Links: Johan Dinkelberg met accordeon in de Eindstraat, ca. 1950.

Rechts: Sjoukje Dinkelberg. Zij werd wel de koningin van de Eindstraat genoemd.

Bijvoorbeeld de familie Dinkelberg

Ook de familie Dinkelberg woonde erg lang in de Eindstraat, van 1927 tot 1962 op nummer 7. Het was met elf kinderen een groot gezin. En dat breidde zich alleen maar uit toen de oudsten verering begonnen te krijgen. Daarom moesten ze er in 1960 zelfs een tweede woning bijhuren. Martinus Dinkelberg was van beroep grondwerker. Samen met zijn vrouw Sjoukje moest hij hard werken om al die monden te voeden. Veel Eindstraatbewoners herinneren zich haar als oma Dinkelberg of tante Jo. Ze was een sociaal voelende vrouw die altijd klaar stond om haar medemensen met raad en daad terzijde te staan.

Bijvoorbeeld de familie Hakkenhaar

Op Eindstraat 13 woonde sinds 1941 de familie Hakkenhaar. Het gezin bestond toen uit vader Willem, moeder Marie, ook wel opoe Bolle genoemd, en vier kinderen. Marie Hakkenhaar

was de onbezoldigde vroedvrouw van de straat. Als er een kind op komst was, werd opoe Bolle gevraagd te assisteren bij de blijde gebeurtenis, soms bijgestaan door andere buurvrouwen.

Willem en Marie Hakkenhaar. Marie was de onbezoldigde vroedvrouw in de Eindstraat.

Net als veel andere Eindstraatbewoners had het gezin in de oorlogsjaren een radio verstopt. In dit geval tussen de vloerdelen van de slaapkamer. Op een avond dat Willem naar de radio had geluisterd, vergat hij de vloerdelen weer in het gat te leggen, waardoor zijn vrouw Marie met haar voet in het gat stapte en dwars door het plafond dreigde te vallen. Een van de dochters vertelde dat zij in die tijd er dagelijks op uit moest om sigarettenpeuken te zoeken, waarvan haar vader vervolgens weer nieuwe sigaretten draaide.

Bijvoorbeeld de familie Apeldoorn

Jaap Apeldoorn werkte bij verschillende bedrijven, onder andere bij de vuilnisstortplaats Westerveld. Hier vond hij op een dag een goed regenpak. Jaap, die vissen als hobby had, was er erg blij

mee. Zodra aan het water de eerste regendruppels vielen, stond Jaap al met zijn regenpak klaar. Zo ook op een keer toen hij met Cobus Speek, ook uit de Eindstraat, uit vissen ging. De vissen beten goed maar het weer veranderde snel, zodat ze besloten maar op te breken. Voordat het zover was viel de regen met bakken uit de hemel. Cobus, die geen regenpak aan had, was tot op zijn huid doorweekt. Terwijl Jaap de staken uit de grond trok zei hij vol trots tegen zijn vismaat: 'Ik eb een goed regenpak, ik wörre niet nat, mar ieje wël.' Alsof het zo gebeuren moest, knapte op hetzelfde moment de staak waar Jaap aan trok en hij buitelde achterover in de Vecht. Na hem op het droge getrokken te hebben, was de eerste reactie van Cobus: 'Ie eb nou wel een regenpak an, maar ie bint natter dan ikke.'

Piet Schippers met tante Jo Apeldoorn, ca. 1950.

Iedereen in de Eindstraat wist dat Jaap graag mocht peuren (vissen op paling), jammer dat hij geen eigen boot had. Jaap besloot er een te kopen. Na veel zoeken had hij zijn oog laten vallen op een grote roeiboort, maar toen Jaap na enige keren peuren erg weinig ving, kwam hij erachter dat de boorden van de boot veel te hoog boven het water uit lagen, waardoor de paling van de peur viel. Goede raad was duur. Hij besloot om dertig centimeter van de boorden af te zagen, zodat de boot lager op het water kwam te liggen. Het duurde niet lang of hij had weer goede vangsten en dat mocht iedereen in de Eindstraat weten ook. Daarmee bracht hij zijn buurtgenoten Gerard de Jong en Olly Hendriks op een idee. Ze vroegen aan Jaap of ze de boot een keer mochten lenen. Met enige tegenzin vond Jaap het uiteindelijk goed. Toen de beide mannen op de Vecht hun hengel uitgooiden, waren zij zich er niet van bewust dat de boot door de verlaagde boorden niet berekend was op twee personen en veel te diep in het water lag. Elke keer dat zij zich bewogen of schommelden, kwam er een paar liter water over de rand van de boot. Nu is elke liter een kilo en dat tikte dus vlug aan. Zij waren zo verdiept in het peuren dat zij zich er pas van bewust waren dat de boot zonk toen het al te laat was. De boot verdween onder water en met veel hulpgeroep en gespartel, kwamen de twee vissers aan de wal.

Jaap Apeldoorn werkte het laatst bij de sloop van de oude IJsselcentrale, aan het Almlosekanaal. Hier kreeg hij een ernstig ongeval dat een einde maakte aan zijn werkjaren. Nadat hun woning in de Eindstraat onbewoonbaar was verklaard, verhuisde het gezin in 1962 naar Musshenage 21 in de Kamperpoort.

Bijvoorbeeld de familie Speek

Gerard Speek, schilder van beroep, en zijn vrouw Dien woonden in de Akkerstraat. Toen hun gezin zich alsmaar uitbreidde, vertrokken ze in oktober 1940 naar de Eindstraat, waar kort daarvoor de woningen met de oneven huisnummers vergroot waren. Met toestemming van tandarts Niks, die toen de eigenaar van de panden was, betrokken zij het huis met nummer 15. Het vergroten van de woning was geen overbodige luxe want Gerard en

Dien hadden elf kinderen, zeven jongens en vier meisjes. Het was een hele toer om het gezin draaiende te houden en de kinderen werden dan ook al jong aan het werk gezet. De oudste jongens trokken er voor dag en dauw op uit om kleine snoekvisjes te vangen, die ze verkochten aan de Zwolse hengelsportwinkels. Soms vingden ze wel zo'n driehonderd visjes op één morgen. De meisjes werkten mee in de huishouding, wat erg zwaar was. Ook in de andere gezinnen in de Eindstraat was het kinderaantal trouwens groot. Gezinnen met acht kinderen of meer waren geen uitzondering.

Een van de kinderen Speek kan zich zijn kindertijd nog goed herinneren: 'Je kunt rustig zeggen dat we meer buiten waren dan in huis, zowel in de zomer als in de winter. Vaak gingen we met de jongens uit de straat Dieze in om slootje te springen, kievitseieren te zoeken of gewoon op avontuur. Dat was in de jaren vijftig heel gemakkelijk, omdat de Eindstraat en de weilanden van Dieze aan elkaar grensden. Binnen enkele minuten stond je op het platteland. Verderop gingen we trouwens ook wel, bijvoorbeeld snoek vangen in de Wijde Aa. We waren erop gekleed. Meestal droegen we klompen, zowel door de week als op zondag. Bijzonder waren ook de contacten met de boeren in de buurt. Vooral de tuinders aan de Middelweg, waar we vaak groente kochten omdat ze die daar onder de veilingprijzen verkochten.

Familie Speek op het Achterwegje (Vlooiwegje) met op de achtergrond het rooms-katholieke kerkhof. Op de foto staan ondermeer Marie, Dinie, Wiebe, Henk, Aleid en Corry Speek.

Melk haalden we bij de veeboeren verderop in Dieze, vooral bij Schutte op de Hogenkamp.

Vechten deden we ook wel hoor, vooral met kinderen uit de andere straten. We gooiden elkaar verrot met stenen, graspollen en alles waarmee je gooien kon. Ook was er wel lichamelijk contact en dan sloeg je er op los. Maar ach, de volgende dag ging je weer gewoon met elkaar om. Er bleef geen haat achter. Meestal was het gezellig in de Eindstraat. Als er iets te vieren viel kwam het draaiorgel er aan te pas, en dan danste iedereen op straat. En dan had je ome Keessie, een bekend Zwols volkstype. Hij was een graag geziene gast in de straat.

Ook de oorlogstijd zal ik niet gauw vergeten. De straat was verdeeld. Er waren een paar NSB'ers, maar ook mensen die onderduikers hielpen. Bij ons thuis woonden geruime tijd twee joodse meisjes, maar het fijne weet ik er niet van. Wel dat mijn vader naar Duitsland moest om te werken en dat wij als kinderen toen voor de kost moesten zorgen.

Soms heb ik nog wel een klein beetje heimwee, niet naar de woningen, maar naar de saamhorigheid. Dat is iets wat ik nu in deze tijd mis. Als ik een cijfer moet geven voor het wonen in de Eindstraat, dan geef ik een tien.'

Bijvoorbeeld de familie De Ruiter

Op 7 maart 1941 kwam de familie De Ruiter vanuit Wezep in de Eindstraat wonen, op nummer 21. Het gezin bestond uit Albert de Ruiter, zijn vrouw Alie en hun zeven kinderen. In de Eindstraat werden er nog eens twee geboren. Albert verdiende zijn brood onder andere in de bouw, de laatste jaren bij Schagen Wegenbouw. Met een groot gezin in een klein huis was het vaak improviseren geblazen. Dochter Jenny herinnert zich: 'Er waren boven vijf ledikanten, verdeeld over drie slaapkamers. Een paar kinderen moesten op de slaapkamer van de ouders slapen. Achteraf verbaas ik me erover dat er met de regelmaat van een klok ook nog mensen te logeren kwamen. Voor hen stond altijd een matras klaar in de kast onder de trap. Ook gebeurde het wel eens dat er een logé in de kast moest slapen, met het hoofd naar de

openstaande deur.' De familie De Ruiter verhuisde na 21 jaar van lief en leed naar de Sumatrastraat.

Bijvoorbeeld de familie Van Marle

De familie Van Marle verhuisde in 1935 van Kampen naar Zwolle. Hun eerste huis stond in de Kamperpoort, maar op 15 juni 1940 verhuisden zij naar Eindstraat 17. Het gezin bestond uit tien personen, vader Jaap, moeder Grietje en acht kinderen. Vader van Marle verdiende de kost voor zijn gezin met allerlei los werk. Zo werkte hij als sjouwerman bij het lossen van schepen met hout, cement en kolen. Ook was hij geruime tijd schillenophaler.

In de vroege morgenuren trok hij soms met een of meer van zijn kinderen erop uit om langs de huizen schillen en oud brood op te halen. De opbrengst verkocht hij aan de boeren in de omtrek, die het als veevoeder gebruikten. Eens deed een van de kinderen stenen onderin de zakken om het geheel zwaarder te maken en zo een paar centen meer te beuren. De eerste keer lukte het hem dat, maar toen hij het nog eens probeerde viel hij al snel door de mand. Met een waarschuwing en zonder extra geld werd hij door de nijldige boer weggestuurd.

Dat het erg moeilijk was om een groot gezin in de oorlog te voeden en te kleden, laat zich raden. Er was nauwelijks genoeg eten en kleding voor de gewone dagen en aan feestdagen en verjaardagen werd in die tijd bijna niet gedaan. Toch gingen ze niet ongemerkt voorbij. Een van de zonen herinnert zich dat hij voor het Sinterklaasfeest van de achter hen wonende boer Dekker wat stro en een wortel kreeg. Deze spullen deed hij thuis in zijn eigen klomp. Die avond werd hij wakker door een knagend geluid. Het bleek een van zijn broertjes te zijn, die door de honger gedreven de wortel aan het opeten was.

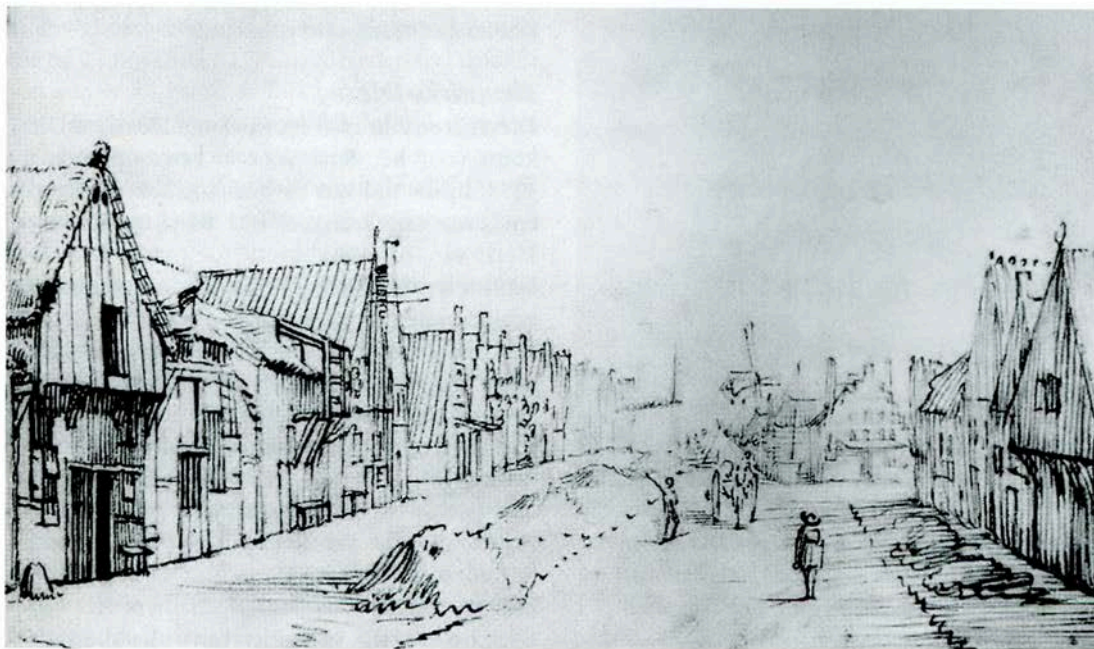
Het gezin woonde tot september 1961 in de Eindstraat, toen moesten ook zij door de naderende afbraak verhuizen en wel naar de Frans Halsstraat.

De geschiedenis van Dieze in vogelvlucht¹¹

De Eindstraat heeft in de korte tijd van zijn bestaan, 1882 tot 1965, zijn eigen geschiedenis gehad, soms lijkend op die van andere straten in de buurt, maar soms ook daarvan afwijkend. De Eindstraat staat niet model voor het leven van Dieze in die tijd, maar het is er wel nadrukkelijk mee verbonden. Geen enkele straat is immers een eiland, ook de Eindstraat niet. De kostwinners verdienden merendeels hun brood in Dieze of andere delen van Zwolle en hun kinderen zwermden uit over de hele buurt. En niet te vergeten, zowel het begin als het einde van de Eindstraat markeert nadrukkelijk een ontwikkelingsfase van Dieze. Het begin valt samen met de opkomende aandacht voor sociale woningbouw in arbeiderswijken. De Eindstraat was een van de straten in Dieze die daaraan hun bestaan te danken hadden. Het einde valt samen met de moder-

nisering van grote delen van Zwolle in de jaren zestig. Veel van de huizen in Dieze waren letterlijk onbewoonbaar geworden en rijp voor de sloop. Tijdens de jaren van de Eindstraat veranderde Dieze van een eeuwenoud landbouwgebied met een bescheiden aantal arbeiderswoningen in de Nieuwstad tot een modernere wijk, waarin steeds meer boeren plaats maakten voor arbeiders en andere niet-agrariërs. Daarom geven we hier een bescheiden overzicht van de geschiedenis van Dieze.

Tegenwoordig heet de wijk als geheel de Diezerpoort. Die wijk wordt dan weer verdeeld in Dieze-West, Dieze-Oost en de Indische buurt. Veel bewoners onderscheiden binnen Dieze-West nog weer de bomenbuurt (Bollebieste) en de schildersbuurt. Dat was vroeger anders. Dieze werd meest-

De Nieuwstad in Dieze, nu Thomas a Kempisstraat. Op de grond voor de huizen liggen mesthopen. Tekening door Gerard ter Borch jr., ca. 1632. (Uit: Ten Hove, Geschiedenis van Zwolle)

al aangeduid als Buiten de Diezerpoort. En dat gebied was weer verdeeld in twee goed van elkaar te onderscheiden delen: het ene deel bestond uit het grote landbouw- en weidegebied van de marke Dieze (waarover verderop meer). Het andere deel werd de Nieuwstad genoemd (ook wel de Nystad). Hier werden al in de late middeleeuwen huizen gebouwd, bedoeld als uitbreiding van de stad Zwolle. Samen met Assendorp en de Kamperpoort behoorde de Nieuwstad tot de drie voorsteden van Zwolle. De twee verschillende delen van Dieze waren niet alleen verschillend van karakter

(boeren in de marke en arbeiders en kleine handelslieden in de Nieuwstad), maar ook wat betreft de oppervlakte van het gebied. De marke nam meer dan negentig procent van de grondoppervlakte in beslag, de Nieuwstad nauwelijks tien procent. De marke omvatte niet alleen het gebied van Dieze uit onze tijd, maar ook Holtenbroek, een deel van Langenholte, de Ooster- en de Westerenk en de Aa-landen. De Nieuwstad werd gevormd door de huidige Diezerkade, de Thomas a Kempisstraat, de Achtergracht en wat straten daarachter. Een daarvan was de Langenholterweg, waarvan alleen het voorste deel bebouwd was.

Een ander verschil tussen deze twee oudste delen van Dieze is de omvang van de bevolking. Om een voorbeeld te geven: in 1795 woonden 283 boeren in de marke Dieze en 1.168 mensen in de Nieuwstad (ter vergelijking: in het centrum van Zwolle woonden toen 12.220 mensen). Met name het gebied van de marke was dus zeer dunbevolkt.

In de archieven zijn de grenzen tussen de marke Dieze en de Nieuwstad lang niet altijd scherp afgebakend. Zo werd de Duisteresteeg, de tegenwoordige Schoolstraat, nu eens tot Dieze gerekend, dan weer tot de Nieuwstad. Soms, om het helemaal ingewikkeld te maken, werden beide stadsdelen samen ook wel Voor de Diezerpoort, of Buiten de Diezerpoort genoemd.

De marke Dieze

Diezenaren zijn er al eeuwenlang. De naam Dieze komt voor het eerst voor in een oorkonde uit 1278; in die tijd was de bisschop van Utrecht de landsheer van Overijssel. In 1384 voegde bisschop Floris van Wevelinkhoven¹² de marke Dieze toe aan 'de vrijheid van Zwolle', dat wil zeggen het gebied buiten de stadsmuren. Daardoor werd het stadsrecht van Zwolle ook in Dieze van toepassing. Uitgangspunt van een marke was het gemeenschappelijk grondbezit; iedere eigenaar had recht op een deel van de grond (een 'ware' of 'waardel' genoemd). Deze eigenaren werden de 'gewaarden' of de 'erfgenamen' genoemd. Een marke, ook die van Dieze, werd formeel gezien bestuurd door een 'markerichter' en twee 'heemraden', gekozen door de erfgenamen. Het dagelijkse bestuur was in handen van de 'enkheer'. Het

De oudste plattegrond van Zwolle uit 1565, getekend door Jacob van Deventer. Boven Zwolle is goed te zien hoe leeg Dieze nog was. Toch is de Nieuwstad al duidelijk aanwezig. Nummer 6 geeft de plaats aan van de huidige Thomas a Kempisstraat en de nummers 4 en 5 geven de huidige Langenholterweg aan.

markebestuur bewaakte de zaken van algemeen belang in Dieze: het beheer van de dijken, de sloten, de wegen en niet te vergeten de gemeenschappelijke weiden.

In het archief van het Historisch Centrum Overijssel bevindt zich het Markeboek van Dieze. Het omvat de jaren tussen 1591 en 1850. Al te opwindende literatuur is het niet, maar dat was ook allerm minst de bedoeling van de diverse schrijvers. Nauwgezet noteerden ze jaar in jaar uit informatie over het onderhoud en het beheer van de marke. Het belang van het boek wordt op de eerste bladzijden stevig aangezet: 'Desse Markensedule [een soort oprichtingsakte] van Dieze sall altijd wesen ende bewaert worden bij den Dijk, ghesreven in der tijdt van Diese 18 februari 1591'. Uit de verslagen in het Markeboek blijkt dat de eerste prioriteit lag bij het droog houden van Dieze. Een groot deel van de polder werd regelmatig overstromd, ten gevolge van doorbraken van de dijken langs het Zwartewater.

Niet te tellen zijn de vermeldingen van de reparaties aan de dijken. Een paar voorbeelden: na een storm in 1765 staat in het Markeboek opgetekend dat door 'de langdurige storm en aanhoudende hoge water, de dijk langs het Swarte Water grotelijks beschadigd was geworden.' Enkele jaren later was het weer raak door een zeer zware storm die op 21 november 1776 over Nederland trok. Er was een groot gat in de dijk bij Westerveld geslagen. De schade was zo groot dat de landerijen van de bewoners van Dieze en andere buurtschappen 'blijven bloot leggen te ebbe en te vloede.' De erfgenamen van Dieze en Langenholte droegen hun markerichters op zo spoedig mogelijk de oevers met 'een beslag' (rijswerk) te repareren, al was het maar voorlopig.

Een belangrijke taak van de enkheer was het toezicht op het weiden van het vee op de gemeenschappelijke weiden van Dieze. Dat weiden was aan strenge regels gebonden. Varkens mochten alleen gekrampd op de markeweiden rondlopen. Dat wil zeggen dat ze een ring van ijzerdraad door hun neus gestoken kregen om het wroeten te beletten. Ook waren er verschillen tussen de boerenstanden: de 'meijermannen' (de wat grotere boeren) mochten vier varkens laten weiden, de

'kotters' (de keuterboeren) slechts twee. Losgebroke vee sloot de enkheer op kosten van de eigenaar op in zogenaamde schutstallen. Voor een paard, os of koe moest de eigenaar dan vier stuivers betalen, voor een varken of een schaap twee stuivers. Een ontsnapte gans kreeg de eigenaar 'bi den hals', dus dood terug.

Een probleem apart waren de stieren. De erfgenamen van Dieze besloten op 6 juni 1805 in het Stadsweidhuys in de Sassenstraat dat 'geen meerder dan ten hoogsten twaalf bullen sullen moogen geweid worden en vooraf moeten gebrand worden met den letter van D en niet eerder dan op den 1 juny en des jaars sullen moogen uitgelaaten en geweid worden.' Een 'bulle' was de naam voor een stier. De naam van de wijk 'Bollebieste' is daarop gebaseerd: een bollebieste is een combinatie van 'bolle' en 'beest'. Koeien werden tot ver in de negentiende eeuw vaak 'koebeest' genoemd.

De Nieuwstad

De Nieuwstad is anders dan de marke Dieze te zien als een vorm van stadsuitbreiding. En de bewoners onderscheidden zich dan ook waarschijnlijk niet zoveel van de Zwollenaren in het centrum. Maar, een eigen karakter had de Nieuwstad wel. Beroemd was de maandelijkse paardenmarkt op de Brink (tot 1931) en de haven aan de

Boerderij in Dieze, eind negentiende eeuw. Tekening van J.W. Meijer. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

Turfschippers leunend op een turfkar aan de Diezerkade, ca. 1930. (Foto Eelsingh, collectie HCO)

Diezerkade, waar de turfschepen af en aan voeren. De Diezenaren konden twee kanten op kijken: naar de boeren in hun achterland en naar de stadsbewoners binnen de stadsgrachten. Die centrale positie zal veel van de bewoners van de Nieuwstad werk hebben opgeleverd. Alleen al het vervoer van de agrarische producten bracht werk met zich mee. Daarom waren er in de Nieuwstad stalhouders te vinden, hoefsmeden en rijtuighouders.

Uit advertenties in de *Zwolse Courant* blijkt dat er in de Nieuwstad een levendige handel was in koeien, paarden en rijtuigen. Een voorbeeld: 'Op zaterdag den 5 december 1795, des voormiddags om 10 uren, zullen te Zwolle by Berend van der Vegte, buiten de Diezerpoort, worden verkogt 20 schoone jonge Paarden, waaronder 2 schoone zwarte bieste Paarden van 5 jaar die een tranja kunnen draaven, voort 20 koebeesten, 2 Fransche wagens, 3 Faitons, 4 chaisen, 2 boerewagens en wat meerder zal worden voortgebracht en voorts met goede Hollandsche klinkende munt worden betaald.'

Als de boeren na gedane zaken een glas op de goede afloop wilden heffen, konden ze bijvoorbeeld terecht in herberg *de Nieuwe Lage*. De herberg werd rond 1800 beheerd door Lourens Ester. Reizigers uit alle windstreken overnachtten er soms. Dat kon verrassende gevolgen hebben, zoals blijkt uit een geschiedenis uit 1790. Op 10 mei van dat jaar verzocht Lourens Ester aan de Schepenen en Raden van Zwolle om het lijk van een zekere Johannes Helmich, afkomstig uit Keuls Zoerland (Sauerland) behoorlijk op staatskosten te begraven. De Duitser was in de herberg overleden en de kastelein wilde op een fatsoenlijke manier van het lijk af.

Voor de verbinding met Zwolle waren de twee bruggen die Dieze met de stad verbonden (de Steenen Pijp en de Diezerpoortenbrug) van groot belang. Toen in 1871 overwogen werd de Diezerpoortenbrug te veranderen van een vaste brug in een beweegbare brug, waren de bezwaren groot. Raadslid Van der Voort somde ze op: 'De opening der Diezerpoortenbrug [...] zou voor velen een groot ongerief opleveren: 1. door de menigte van kinderen die zes malen per dag die brug moeten passeren om van en naar de armeninrichting te gaan; 2. door de vele arbeiders die, in de Diezerpoortenvoorstad wonende, de brug herhaalde malen dagelijks moeten overgaan om zich naar hun werk of huiswaarts te begeven; 3. door de groenteboeren die dagelijks hunne producten ter markt brengen, en 4. door de massa boerewagens die des vrijdags over de brug rijden.'

De koemelkers van Dieze

De marke Dieze was zoals gezegd zeer dun bevolkt. Rond 1800 telde de hele marke, het oude Dieze en het weidegebied in de richting van Westerveld, slechts 54 huizen en boerderijen. Daarin woonden 283 mensen, gemiddeld ongeveer vijf bewoners per huis. De volkstelling van 1795 geeft een goed overzicht van de samenstelling van de beroepsbevolking.

Volkstelling 1795 marke Dieze

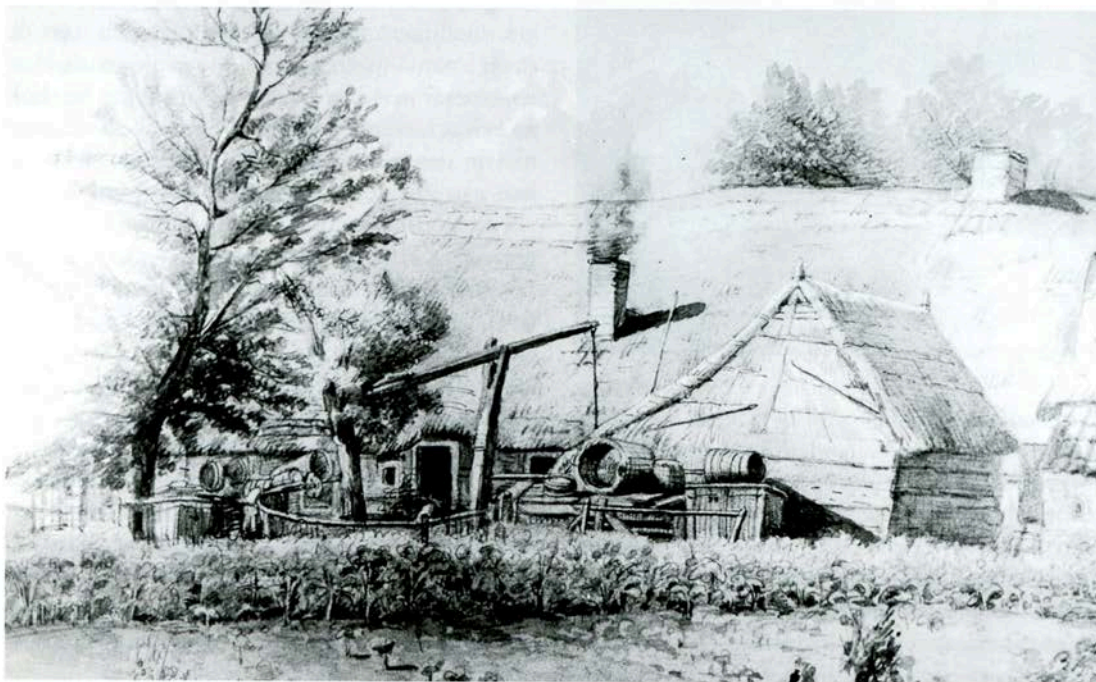
<i>Beroepen</i>	<i>Aantal</i>
Boerderie	10
Koemelker	29
Daghuurder	4
Kastemakersknecht	1
Wasvrouw	1
Meesterknecht van de Pellemole	1
Knecht van de mole	1
Meesterknecht van de 2e mole	1
Knecht op de 2e mole	2
Meesterknecht op de darde mole	1
Knecht op de 3e mole	1
Karman	1
Zonder beroep (weduwe)	1
<i>Totaal</i>	<i>54</i>

De volkstelling laat zien dat Dieze aan het begin van de negentiende eeuw maar liefst drie molens telde, waar zeven mensen hun brood verdienden. Indirect waren de molenknechten ook betrokken bij de landbouw: ze verwerkten de rogge, de tarwe en het koolzaad van de Diezer boeren. Bijna alle andere mannen die in het staatje zijn vermeld waren direct werkzaam in de landbouw en dat betekende vooral de veeteelt. Uit het staatje is ook een sociale rangorde af te leiden binnen de boerenstand. De tien mannen die zich bezighielden met 'boerderij' waren relatief grote boeren. Voor deze streek van het land wilde dat zeggen dat ze tussen de tien en de twintig koeien hielden. De meesten van hen zullen eigenaar van de grond geweest zijn. De 29 koemelkers waren kleine boeren en dat hield in dat ze tussen de drie en tien koeien hielden. De meesten van hen zullen hun land en boerderij hebben gepacht. De laagste trap in de agrarische hiërarchie vormden de vier daghuurders. Daghuurders hadden in deze streek hooguit een of twee koeien. Zij moesten naast hun eigen kleine bedoening de kost verdienen als hulp (daghuurder) bij de grotere boeren, als het seizoen daartoe aanleiding gaf.

Angstig noodgeschrei

Een verhaal over Dieze is niet compleet zonder iets te vertellen over de watersnoodramp van 1825. Ondanks de inspanningen van het markebestuur waren de dijken langs het Zwarte Water niet bestand tegen het natuurgeweld dat op 4 februari 1825 losbarstte. Die nacht trok een noordwesterstorm over ons land dat het water van de Zuiderzee en de daarop uitmondende rivieren in de richting van de laag gelegen polders opstuwde. Een groot deel van het land rond de Zuiderzee overstroomde en ook Dieze raakte al spoedig in grote nood. De gebeurtenissen in Dieze zijn na te lezen in het boek dat de Zwollenaar Ter Pelkwijk (1769-1834) over deze ramp schreef.¹³ We laten hier een fragment uit zijn verslag volgen:

'De marke Dieze geraakte mede diep onder water, door de overstorting der Zwartewaterdijken, uit Mastenbroek. De voorsteden buiten de drie poorten, welke een groot aantal zielen bevatten, werden insgelijks bijna geheel overstroomd. De spoedige aanwas van het water ontstelde de anders vrij geruste ingezetenen der stad zeer, en deze ontsteltenis werd spoedig nog vergroot, door de aankomst van een groot aantal vlugtelingen, uit

Boerderij in Dieze, eind negentiende eeuw. Tekening van J.W. Meijer. (Collectie Stedelijk Museum Zwolle)

de voorsteden die zich[zelf] en hun vee binnen de stad in veiligheid zochten te stellen. De Bethlehemse kerk werd dadelijk opgeruimd, ter berging van het vee, dat in de stads- en bijzondere stallen niet geborgen konde worden, en de Regering [het gemeentebestuur] zorgde dat de vlugtelingen, welke geene toevlugt tot hunnen bekenden in de stad genomen hadden, aldaar van het noodige werden voorzien.

Hoezeer nu de omstreken in de nabijheid der stad, in vergelijking met Mastenbroek en andere plaatsen weinig hebben geleden, en binnen de gemeente Zwolle, gelukkig, niemand het leven heeft verloren, waren evenwel vele bewoners van laag gelegene huizen, vooral aan de oostzijde der stad, in den akeligen nacht van den 4den op den 5den Februarij, gansch niet buiten gevaar, en liet er zich van die zijde een angstig noodgeschrei hooren. Er werden daarom maatregelen genomen, om door middel van schuiten aldaar hulp

toe te brengen, waarin zich onderscheidene ingezetenen van de voorstad, buiten de Diezerpoort, zeer verdienstelijk hebben gedragen.

Jan Hendrik Mensink, wonende in Diese, in het huis de Hemel genoemd, werd op den 4den Februarij, te 5 uren in den namiddag door het water beloopen. Hij was alleen met eenen zoon te huis, terwijl zijne vrouw, zijne andere zoon en eene dochter met eene schuit naar de stad gevaren waren om de weekmarkt te bezoeken. Deze deden vergeefsche pogingen om weder te huis te komen, en landden aan bij Barteld Harsevoort, waar de vrouw verbleef. De zoon en dochter beproefden nog eens het huis te bereiken, en kwamen des avonds bij hunnen buurman, Manes Alferink, waar zij tot den anderen morgen verbleven, toen zij weder bij hunnen vader te huis kwamen.

Op den vorigen dag waren reeds drie personen met eenen bok (een platboomd vaartuig), van den zaagmolen van den Heer Schaezman aan dit huis gekomen, namelijk Hendrik Nijboer, Berend Meijer en Hendik Hegthuis, welke er met levensgevaar den nacht overbleven, terwijl een gedeelte der koeijen in den bok bewaard bleef en 7 andere verdronken. Toen de tweede zoon te huis was gekomen, nam hij vier koeijen met zich naar de stad. Daarna voeren J. H. Mensink en de drie voormelde personen met twee koeijen in den bok en een achteraanzwemmend paard, hetwelk men niet in denzelfden had kunnen krijgen, naar het huis van Harmen Bos. Dit huisgezin werd derhalve, na het uitstaan van veel gevaar, nog gelukkig gered.

Willem Koning, insgelijks in Diese, in het huis de Hel genoemd wonende, werd mede te drie uren door het water overvallen, en moest met zijn huisgezin naar den zolder vlugten, zonder zelfs een stuk brood mede te kunnen nemen. Hier hielden zij zich tot des Zaturdags morgens te half acht uren, wanneer zij gered werden door den schipper Horrebeek, Jannes Koelman, Jan Jansen en Hendrik Jan Jansen, welke hen overbragten naar Jannes Pot, in de Vechtstraat voor de Diezerpoort, waar zij verbleven zijn tot dat het water genoegzaam gezakt was, om naar hunne woning terug te keeren.

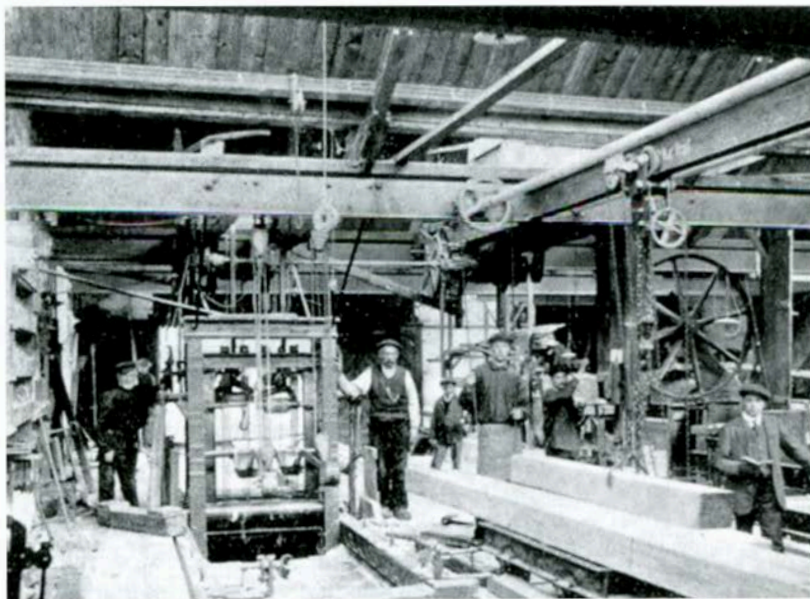
Hoog water op de Diezerkade, 14 januari 1916. Bij hoog water was de Diezerkade - net als de Thorbeckegracht in wezen een waterkerende dijk voor de daarachter gelegen Diezermarke - altijd een bedreigd punt. Op 14 januari 1916 was het weer eens zover: de noordwestenwind joeg het Zuiderzeewater zo hoog op, dat het via verschillende wateren een uitweg zocht tot in de binnenstad van Zwolle toe. Men ziet de bevolking hier met klinkers de dam van het Blekerswegje verzwaren en versterken, maar verderop aan de Diezerkade zijn enkele handkarren achter het kademuurtje bij een boom reeds door het water verrast. Per roeiboort voer men over de ondergelopen straten. (Collectie HCO)

Jan Antonie, wonende mede in Diese, in een klein huisje, nabij de beide vorige, moest om 3 uren, bij den komst van het water, met zijne vrouw terstond naar boven op het dak zijner woning vlugten, werwaarts zij een bed, drie varkens en eene kleine geit medenamen. Hier moesten zij in groot gevaar blijven zitten tot in den morgen van den 5den, toen zij gered werden, door den schipper Horrebeek en verdere bij zich hebbenden, welke hen naar de stad overbragten. Hier zijn zij twee dagen in het binnen Gasthuis geweest, en toen weder naar hunne zeer vernielde woning teruggekeerd.'

'Maatschappelijke toestanden der arbeiders'

Waar de bewoners van de Eindstraat ook gewerkt mogen hebben, over hun woon- en werkomstandigheden is in algemene zin toch het nodige bekend. De arbeidersstand stond aan het eind van de negentiende eeuw en de jaren daarna volop in de belangstelling. Politiek gezien waren het de jaren van de opkomst van de arbeidersbeweging, een tijd waarin de arbeiders streden voor kortere werktijden en meer loon. Je hoefde geen arbeider te zijn om je zorgen te maken over hun positie in de maatschappij. In 1890 werd een Staatscommissie benoemd die onderzoek deed 'omtrent de maatschappelijke toestanden der arbeiders, omtrent de verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders in de verschillende bedrijven en omtrent den toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der werklieden.' Deze Staatscommissie bezocht ook Zwolle en in de uitvoerig vastgelegde getuigenverhooren is ook het nodige opgetekend over de arbeiders in Deze. We laten de Staatscommissie hier even aan het woord:¹⁴

'Ofschoon de loonen te Zwolle over het algemeen niet hoog zijn, is de levensstandaard der werklieden er wat hooger dan vroeger. Men meent dat een arbeider, die 's zomers en 's winters f 8 in de week verdient, met zijn gezin behoorlijk kan rondkomen. Een predikant verklaart dat de kinderen uit knappe arbeidersgezinnen, wanneer zij ter catechisatie komen, goed gekleed zijn zonder overdrijving. Toch is de armoede toegenomen,

Arbeiders in een Zwolse stoomhoutzagerij. (Uit: Zwolle als industriestad in 1914)

vooral doordat vele arbeiders van buiten naar Zwolle zijn gekomen in een tijd dat er veel werk was, en er zijn blijven hangen toen het werk verminderde. 's Winters wordt wel soep gekookt, ook voor personen die niet geregeld bedeed worden [...]. Ook is er feitelijk een wekelijksche bedeedag. [...]

De zedelijke toestand der arbeidende bevolking is te Zwolle niet ongunstiger dan elders. Wel komen er vele gedwongen huwelijken voor, maar niet vele onechte geboorten. Op marktdagen, wanneer vele buitenlieden in de stad komen, is het gebruik van sterken drank er groot; maar doorgaans is het er niet erger dan op andere plaatsen. In fabrieken is het in den regel verboden drank te gebruiken; in eene fabriek wordt des ondanks wel drank medegebracht en is het wel gebeurd dat een werkman wegens dronkenschap moest worden ontslagen. Openbare dronkenschap geldt overigens meer en meer voor eene schande. De meeste bekeuringen deswege geschieden des Zondags. In den laatsten tijd betreffen de bekeuringen wegens openbare dronkenschap voornamelijk zoogenaamde losse werklieden. Vooral onder dezen komt veel misbruik van sterken drank voor. Zij wachten op werk op vaste standplaatsen in de open lucht; alleen hebben de zaadragers eene

Arbeiderswoningen aan de Langenholterweg, ca. 1930. (Foto Schaepman, collectie HCO)

verzamelplaats, het zogenaamde 'Leugenhuis', (voor ledigstaanden), waar zij onder dak zijn.¹⁵

Tijdens de verhoren kwam Frederik Christiaan Koch aan het woord, de architect van de in Dieze actieve Vereniging tot verbetering der arbeiderswoningen. Deze vereniging bouwde zo'n 130 woningen, buiten de Sassenpoort (dat wil dus zeggen in Assendorp), buiten de Diezerpoort en buiten de Kamperpoort. Koch was van mening dat sinds de oprichting van zijn vereniging veel verbetering en vooruitgang had plaatsgehad. Want, zei hij: 'Vóór dien tijd lieten de arbeiderswoningen veel te wenschen over, het was in vele opzichten een huisjesmelkerij.'

De Katersteeg, ca. 1920-1930.

De Staatscommissie ondervroeg hem ook over een actuele kwestie: de drinkwatervoorziening. Architect Koch verklaarde: 'Bij de meeste blokker [de arbeiderswoningen in wijken als Dieze] zijn welputten; er staat dan eene gemeenschappelijke pomp. Bij twee blokken heeft de vereeniging zelf drinkwater en in andere is in de buurt drinkwater van de stad. Daar hebben zij geen pomp. De burenen komen dan dikwijls water halen en soms loopen zij over elkaars erf.'

Een ander actueel onderwerp was drankmisbruik. De commissie verhoorde Willem Gelderman, veertig jaar oud, eigenaar van een volkskoffiehuis in Dieze.¹⁶ Zijn koffiehuis was opgericht ter bestrijding van drankgebruik en voor de zedelijke en geestelijke verbetering van de mensen uit de buurt. Hij was alleen 's avonds open, van zes tot tien. Hij schonk dan koffie, thee, cacao, melk chocolade en eten om in de zak mee te nemen. Zijn zaak was bedoeld voor mensen uit 'de benedenste klasse, de volks- of arbeidende klasse'. Arbeiders met vast werk kwamen er nauwelijks. Elke avond was het er volgens Gelderman stampvol. Volksverheffing was de belangrijkste drijfveer voor de uitbater. Hij zei daarover: 'We hebben een zaal waar muziek gemaakt wordt, er is een orgel, er worden toespraken gehouden of lezingen over de geschiedenis, er zijn dam-, schaak- en dominospellen, er is een reversspel. Er wordt niet op gelet of men veel of weinig of niets gebruikt. Als men komt en zegt bij het komen en gaan niets dan: goedenavond, dan is men even welkom.'

De commissie vroeg hoe de losse werklieden uit Dieze die zijn zaak bezochten aan werk kwamen. Gelderman: 'Zij hebben een plaats aan de Diezerstraat [bedoeld wordt vermoedelijk de Diezerkade] waar men de Molenstraat ingaat. Daar kan een ieder hen nemen die hen hebben wil. Zij gaan ook de stad wel in om werk te zoeken. Als er een schip met zaad komt voor mijnheer Bartels dan gaan zij erheen om te helpen als men aan de vaste werklieden niet genoeg heeft; men noemt hen vliegers of losse werklieden. Er zijn er ook, die nog beneden die klasse gezonken zijn en bijvoorbeeld op marktdagen wat verdienen met vee drijven.'

Gelderman vond dat de arbeiderswoningen in Dieze veel te wensen overlieten. 'De ergste krotten vindt men in den zoogenaamden Gribus.¹⁷ Daar is de toestand verschrikkelijk; daar zou verandering moeten worden aangebracht, ook met het oog op de volksgezondheid.'

Dieze als moestuin van Zwolle

Achter de Nieuwstad, het gebied direct achter de tegenwoordige Diezerkade en Thomas a Kempisstraat, strekte zich de onafzienbare groene vlakte uit van de marke Dieze. Op oude stadsplattegronden is goed te zien dat er slechts enkele boerderijen lagen. Dat kon ook moeilijk anders omdat het gebied in de donkere maanden overstroomd werd door kwel- en regenwater. Eeuwenlang hadden de Diezer boeren in deze situatie berust en hadden ze nauwelijks pogingen ondernomen de marke droger te maken. In de negentiende eeuw veranderde

Onbewoonbaar verklaarde woningen parallel aan de Eindstraat (op de plaats waar nu de supermarkt Aldi aan de Bisschop Willebrandlaan staat), 1928. Bijgenaamd de Gribus. (Foto Schaepman, collectie HCO)

die houding. De tijdgeest stond in het teken van vooruitgang. De invoering van landbouwmachines en onderzoek naar nieuwe productiewijzen zorgden voor een revolutie in de landbouw.

Twee boeren uit Dieze, hun namen zijn nog niet achterhaald, namen het initiatief tot het

HOLLANDSCHE SOCIETEIT VAN LEVENSVZERKERINGEN, Opgericht in 't jaar 1807 te AMSTERDAM.

Plattegrond van Zwolle uit de Stadsgids van Zwolle, 1904. Dieze ligt rechtsboven.

oprichten van een waterschap in Dieze. Dat waterschap moest zorgen voor lagere waterstanden en daardoor hogere opbrengsten uit de landbouw. Ze schreven een brochure om aandacht voor hun plannen te vragen en om de grondeigenaren over te halen mee te werken. Het moment van hun pleidooi was gunstig. Tot 1876 was de Diezerpoortenbrug de enige verbinding tussen Dieze en het stadscentrum. In dat jaar kwam er een verbinding bij door een brug over de Achtergracht, die van de tegenwoordige Rembrandtlaan naar de Dijkstraat voerde. Aan de Diezerkant lag in die tijd ter hoogte van de tegenwoordige rotonde de petroleumbergplaats en mestvaalt van Zwolle. De voordelen die de nieuwe brug de boeren bood, konden nog versterkt worden door het droogmaken van de marke Dieze.

De brochure van de voorstanders van de droogmaking geeft een prachtig beeld van de oude situatie in het landbouwgebied van Dieze, maar blijkt achteraf ook een zeer nauwkeurige voorspelling te zijn geweest van wat er met Dieze na de droogmaking zou gebeuren. We laten hier enkele fragmenten uit de brochure volgen.¹⁸

Vooruitgang: de droogmaking der Diezer marke

‘Onder de gemeente Zwolle is de marke Dieze, met eene oppervlakte van ongeveer 800 bunder, gelegen en maakt daarvan een deel uit. Zij is van de stad zelve slechts door de gracht gescheiden, maar onlangs door de zorg van ons stedelijk bestuur daaraan door een brug verbonden. In deze marke is de stads-mestvaalt gelegen.

Deze marke, met de daaraangelegen buurschappen Holtenbroek en een gedeelte van Langenholte, is in den winter eene groote waterplas, zoover de oogen reiken, en slechts enkele hooge punten en rillen zijn dan zichtbaar.

De grond in deze streek is van nature zeer goed en beter dan in andere buurschappen die de stad omringen; hij bestaat uit gemengde klei, leem en zand. [...] Het winterwater belet dat men in het voorjaar tijdig mesten kan. In dit jaar stonden in het midden van april de mestvaalten bij de boerenhuizen nog onaangeroerd, terwijl zelfs de meeste hogere bouwgronden te drassig waren

om er zich met wagen en paard op te wagen.

Omtrent dien tijd verkeerden de wegen in zulken soppigen en drassigen toestand dat die niet anders dan met moeite gebruikt kunnen worden en zeker niet zonder nadeel voor paard en wagen. Ondertusschen bestaat het plan om met medehulp der gemeente Zwolle, Dieze van kunstwegen te voorzien, wat echter in verband staat met de drooglegging der buurschap door middel van een stoomgemaal.

Bij natte zomers loopt men gevaar, als de wind lang uit het westen waait en daardoor de natuurlijke waterloozing door de Westervelderzijl gestremd wordt, dat men óf niet hooyen kan, óf dat de oppers in het water raken. Een groot ongerief van dezen ellendigen toestand is, dat men de beesten zooveel langer dan elders op stal moet houden en bijgevolg met lijnkoeken of elders gekocht hooi moet voederen, een even groot bezwaar voor de eigengeërfde boeren als de pachters.’

De brochureschrijvers bestrijden vervolgens de bij veel boeren heersende gedachte dat op waterig land meer gras groeit dan op droog weiland. Een dwaalbegrip, zeggen de schrijvers, dat ontstaat door een gebrekkige waarneming. En dan zijn er nog de mogelijkheden die de nabijheid van de Zwolse mestvaalt biedt.

‘Het water in den polder is ook niet vruchtbaarmakend, als het IJsselwater, wat zijn slib nalaat. Het is schraal kwel- en regenwater, wat dikwijls nog de gunst aan het land ontnemt dat men gewaagd had om te mesten. Verlies aan meststoffen en arbeid! Ook het hooge bouwland, als men het met rogge bezaayen wil, heeft behoefte aan lager waterpeil [...].

Doch nu nog een woord over de bemesting. Deze buurschap heeft eene zoo gunstige gelegenheid voor de bemesting als er weinig streken in ons land zijn. Dieze bezit de stadsmestvaalt op zijn grond. De boer behoeft tot vervoer van mest zijn toevlugt niet te nemen tot onredelijke en lastige schippers. In den winter, wanneer hij en zijn knechts niets te doen hebben, zal hij bij drooglegging der marke op zijn gemak langs de verharde sintelwegen de mest op korte afstanden kunnen aanvoeren.

Wij maken ons aan geene grootspraak schuldig als wij beweerden dat de Zwolsche stadsmest die van alle andere steden overtreft. Zij kost alsnu f 3,80 de cubiek el en wordt nog naar de uiterste punten van Groningen verzonden, waar zij op f 7 à f 8 te staan komt. Nu zal men toch willen aannemen dat de Groninger boer een goed beoordelaar van mestspecie is, en zulke mest heeft men in Dieze het geheele jaar door ter beschikking in zijne onmiddellijke nabijheid.

Is de marke eenmaal voorgoed droog, dan zal daarin al schielijk warmoezerij ontstaan, wat de voordeeligste landbouw is, waarom dan ook de moesgrond de duurste is. Dieze kan de moestuin van Zwolle worden en zal al spoedig, onder den invloed van het stoomgemaal, dagelijks groote hoeveelheden frissche en gezonde melk aan de stellingen kunnen toevoeren.

Het is geen wonder dat deze marke zeer dun bevolkt is, als men het hoogere gedeelte der voorstad uitzondert. Komt eenmaal, en wij hopen spoedig, een stoomgemaal in Dieze in werking [...] dan zal de stoommachine niet alleen water uitwerpen, maar ook huizen doen verrijzen, en men kan veilig aannemen dat door het stoomgemaal [...] ieder bunder dan ligt jaarlijks f 25 meer kunnen opbrengen.'

Aan het eind van hun betoog prijzen de brochureschrijvers 'de twee wakkere landlieden in Dieze', die het initiatief voor het stoomgemaal hebben genomen. 'Men hoort zoo dikwijls de boeren beschuldigen dat zij liefst de sleur volgen en tegen alle nieuwigheden gekant zijn. Hier zijn het boeren die de stoot tot eene schoone en groote verbetering geven, zullen nu de heren eigenaren niet volgen? Zullen zij door hun eigen oogen zien en letten op de kapitaalverbetering van hun grondeigendom, zonder dat zij iets daartoe betalen, of zullen zij door de bestoven bril hunner pachters zien wie de welvaart van den landheer al weinig ter harte gaat en de hunnen niet genoeg kennen?'

De geschiedenis leert dat de eigenaren van de landbouwgrond in Dieze overstag zijn gegaan. Bij Koninklijk Besluit van 6 september 1877 werd het Waterschap Dieze opgericht. 'Het doel van het

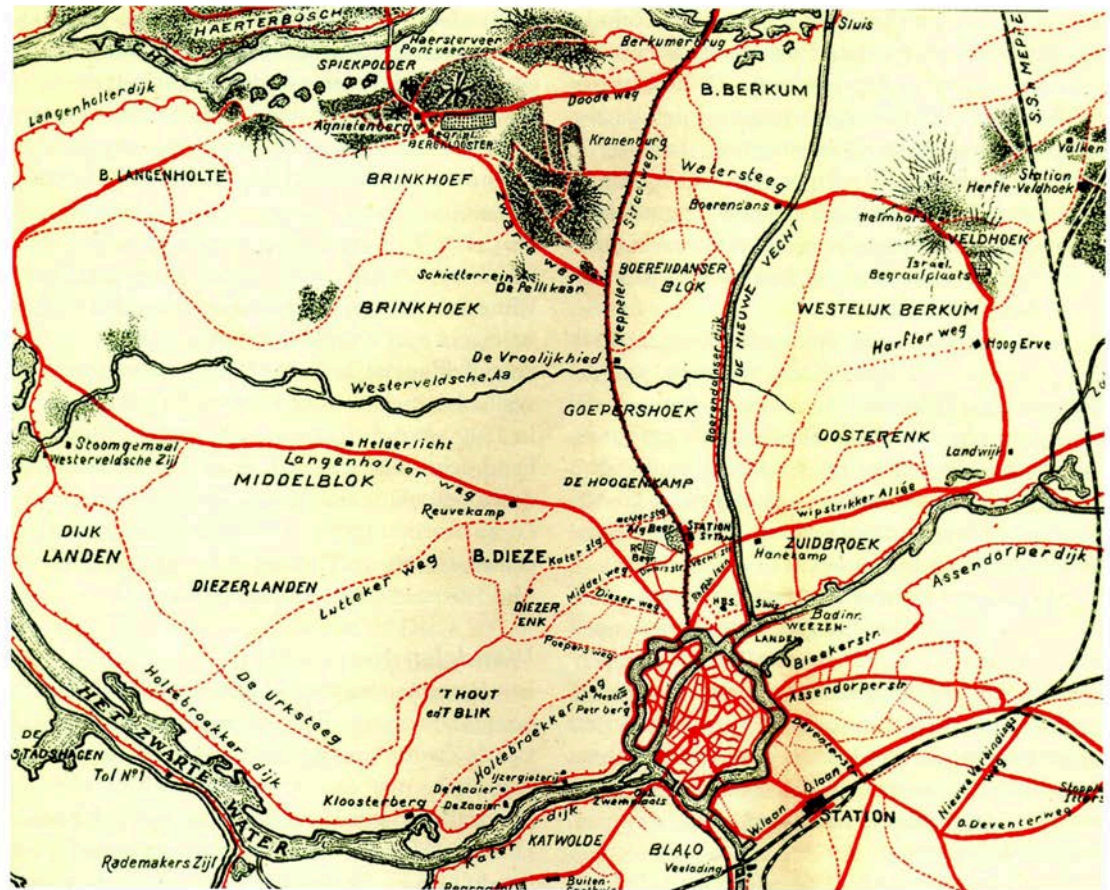
waterschap was het bevorderen van de geregelde afvoer van binnenwater en het zoveel mogelijk op een vast peil houden van de waterstand, zo nodig door middel van bemaling.'¹⁹ Die bemaling kwam er al een jaar later: een schepradstoomgemaal in de buurtschap Westerveld, bij het Zwartewater. Het stoomgemaal staat er tot op de dag van vandaag. Na de droogmaking gingen zoals voorspeld veel Diezer boeren zich richten op de tuinbouw. Dieze was door de droogmaking meer dan ooit de moestuin van Zwolle geworden. Ook de andere voorspelling dat de Diezer boeren voor grote hoeveelheden melk zouden kunnen zorgen kwam uit. In 1917 werd de Coöperatieve Melkinrichting de Eendracht opgericht, aan de Berkumstraat. Door de droogmaking werd het bewoonbare gebied van Dieze enorm uitgebreid. De jaren daarna werd het gebied tussen de Thomas a Kempisstraat en de Middelweg langzamerhand volgebouwd.

Wandelen door Dieze

Een Utrechtse handelsreiziger die in 1848 Zwolle bezocht, had geen hoge pet op van de schoonheid van de Zwolse voorsteden zoals Dieze. Hij schreef: 'Die toch, niet om de onverbiddelijke wet der noodzakelijkheid, maar alleen uit wandel- en kijklust, eene Zwolsche voorstad bezoekt, is rijp voor het dolhuis.'²⁰ De desolate staat van de woningen die hij daar gezien moet hebben, maken zijn verzuchting begrijpelijk. Toch waren er door de eeuwen heen genoeg Zwollenaren die alleen uit wandel- en kijkzucht een bezoek aan Dieze brachten. Voor wie er oog voor had, viel er genoeg te genieten. Daarvan getuigen de vele schilderijen en tekeningen die er door de jaren heen gemaakt zijn. De zeventiende-eeuwse schildersfamilie Ter Borch had er een buitenhuis en schilder/tekenaar als Ten Oever, Grasdorp en de gebroeders Meijer kozen de boerderijen en landschappen van Dieze als onderwerp.

Wandelen als tijdpassering is van alle tijden, maar in de negentiende eeuw werd daar wat meer vorm en inhoud aan gegeven. Toen in de jaren na 1840 de verdedigingswerken van Zwolle werden afgebroken, ontstonden op de vroegere bastions genoemde wandelingen. De Potgietersingel is er een

Wandelkaart uit de
Stadsgids van Zwolle,
1904.

goed voorbeeld van. Tegen het eind van de negentiende eeuw kwamen natuur en natuurbeleving met name bij het gegoede deel van de burgerij nog meer in de belangstelling te staan. De stad uit en naar buiten werd het motto. Er verschenen wandelgidsen en wandelaars legden in kranten en tijdschriften hun ervaringen vast. Ook Dieze mocht zich in de belangstelling verheugen.

W.A. Elberts wandelde er rond 1900. Hij naderde de Nieuwstad vanuit de Vechtstraat. Er bleek de laatste jaren veel veranderd: 'Zoo voortwandellende bereiken we de Thomas a Kempisstraat, de voormalige Nijstad, dus geheeten naar den beroemden Thomas a Kempis, dien we op den Agnietenberg zullen gedenken. Wat we van den Sassenpoortenvoorstad zeiden, geldt in nog hoogere mate deze volkrijke buurt, waar in de laatste jaren nieuwe straten ontstaan, oude verbe-

terd, verbreed en verdoopt zijn. Zoo heet de Bot-hof nu Warmoesstraat, Poepershoek, Holtens-broekerstraat, Duistere Steeg, Schoolstraat naar de nette, nieuw gebouwde school voor kosteloos onderwijs (1882).'²¹

Een paar jaar later maakte C.J. van der Loo, de schrijver van een Zwolse stadsgids uit 1904, ook een wandeling door Dieze. Hij schrijft het volgende:²²

'Die van een wandeling door welige weilanden houdt, kan zich op een niet al te zonnige dag naar de buurtschap Dieze begeven, hetzij door op de Diezerkade de Molenstraat in te slaan en zóó, rechtuitgaande, den Langenholterweg op te gaan tot aan de "Ramhorst", thans een boerenhoeve, vroeger een z.g.n. "spijker" (waarschijnlijk de woning van den schilder Gerard ter Borch; het

wapen der Terborch's staat nog in den voorgevel); hetzij door het wegje langs het Nieuwe kerkhof tot de boerenhuizinge "de Hoogenkamp" in de Achtersteeg.

Van de Ramhorst kan men verder gaan tot de "Reuvenkamp" en het "Helderlicht", en eindelijk op den dijk langs het Zwartewater uitkomen. Daar deze wandeling evenwel niets schoons oplevert, willen we liever vóór de Reuvenkamp links afslaan, een met boomen beplanten weg afwandelen, en bij de eersten bocht links afslaan, de Slotsteeg in, aldus geheeten naar het oude huis "het Slot". Aan het eind van de Slotsteeg kunnen wij door de Katersteeg of den Middelweg Dieze nog eens doorwandelen, of langs verschillende wegen de buurtschap weer verlaten.'

Ook rond 1900 speelt de beschrijving van mr. C.W. van der Pot.²³ Na een verhandeling over het verleden van Dieze, geeft hij een mooi beeld van een wandeling over de Langenholterweg, die hem uiteindelijk tot het stoomgemaal van Westerveld aan het Zwartewater zou voeren: 'De Langenholterweg was een lange, doodstille weg, want de buurschap waarheen hij voerde, was een land, waar geen land meer achter lag, zodat men er ook later geen last van snelverkeer zal hebben gekregen. Als men na een klein uur gaans de Zwartewaterdijk had bereikt, was men slechts twee huizen, de grote boerderijen Reuvenkamp en Helderlicht, langs gekomen. Aan de dijk lag een groep woningen in de schaduw van hoge bomen. Mooi was het kijkje op de kalm stromende rivier, aan de overzijde waarvan men de toren van Hasselt te midden van de rode daken van het stadje zag oprijzen. Men was hier te Westerveld, een naam die ook gedragen werd door een stoomgemaal, dat enige schreden verder aan de dijk zijn rechte pijpschoorsteen opstak en dienst deed om het overtollige water, dat de Westerveldsche Aa aanvoerde, in het Zwarte Water te pompen.'

Van der Pot wandelde Dieze ook uit via de Thomas a Kempisstraat: 'De weg naar Meppel was [en is] de voortzetting van een straat, die vroeger als de Nijstad werd aangeduid, maar later bij raadsbesluit Thomas a Kempisstraat gedoopt werd, een brede straat met nette burgerwoningen

Inkijk in de Warmoesstraat, gezien vanaf de Middelweg, ca. 1920-1930. (Collectie HCO)

en winkels. Even voor het einde der bebouwing stond, rechts, op een belt, een korenmolen, de Beltmolen genaamd, die in 1890 door brand vernield maar weer herbouwd was. Aan het wegje dat iets verder afsloeg en de Vlasakkers begrensde, zag men een tweede molen, in 1872 gebouwd en de Vliet geheten. Dan volgde het station van de Dedemsvaartse Stoomtramwegmaatschappij, daterend uit 1895, toen de tramlijn die langs de Dedemsvaart reeds eerder was gelegd, tot Zwolle werd doorgetrokken. De tram liep tot aan het Bleekerswegje, maar werd voorzichtig in de bebouwde kom voorafgegaan door een man die een bel luidde. Tegenover het tramstation was de ingang van de Algemene begraafplaats, in 1823 aangelegd en, daar aanvankelijk het begraven in de kerken en op de kerkhoven in de stad nog

Langenholterweg 202, boerderij met hooiberg, ca. 1973. (Collectie HCO)

geoorloofd was, het Nieuwe kerkhof geheten, een naam die sindsdien in zwang bleef. Daarachter, grenzende aan de Algemene begraafplaats, lag de R.K. begraafplaats.’

Dieze in de jaren dertig

De woningen in Dieze waren slecht en bleven in veel gevallen slecht, ondanks de projecten voor woningverbetering aan het eind van de negentiende eeuw. In 1930 vond het stadsbestuur dat er een onderzoek moest worden ingesteld naar de bewoonbaarheid van de één- en tweekamerwoningen buiten de Diezerpoort. Het onderzoek vond in 1931 plaats en het verslag werd op 1 juli 1932 aan de raad aangeboden.²⁴ De onderzoekscommissie moest in kaart brengen welke woningen onbewoonbaar waren, welke verbeterd moesten worden, welke overbevolkt waren en welke met wandgedierte besmet waren. De resultaten waren schokkend:

Onbewoonbaar:	203 woningen
Aanschrijven om te verbeteren:	514 woningen
Overbevolkt:	88 woningen
Besmet met wandgedierte:	49 woningen

Van de 34 woningen aan de Eindstraat waren er 4 onbewoonbaar, 21 die voor verbetering in aanmerking kwamen, 6 die overbevolkt waren en 3 die met wandgedierte waren besmet. Ook de aangrenzende, maar veel meer huizen tellende Middelegweg stond er niet best op: onbewoonbaar 13 woningen, te verbeteren 34, overbevolkt 14 en

met wandgedierte besmet 18. De commissie wees ook nog op de desolate staat van enkele verhuurde kamers in de landbouwerswoningen. Deze bestonden veelal uit ‘een vertrek met twee bedsteden en een spoelhok, zonder zolder (als regel voor hooiberging in gebruik bij den eigenaar of hoofdbewoner van het boerenhuis) vaak privaat zonder deur boven een kuil in den grond, vuilwaterafvoer op het bouwland en een gemeenschappelijke pomp, die naar verwacht mag worden, zelden onberispelijk water zal opleveren.’

Ondanks deze toestanden merkte de commissie deze boerenwoningen toch aan als bewoonbaar. Verder had de commissie bedenkingen tegen een twee maal in een woning aangetroffen kippenplukkerij. Die kon ondanks de hinder die dit voor de omwonenden veroorzaakte echter niet verboden worden, omdat de bepalingen van de Hinderwet daarin niet voorzagen.

Het zou nog jaren duren voordat de woningen werden verbeterd. Daar kwam bij dat de economische crisis van de jaren dertig ook veel bewoners van Dieze zal hebben getroffen: er was weinig of geen werk meer voor mensen zonder vaste baan. Wel werden velen ingezet bij het bouwrijp maken van nieuwe bouwterreinen in Dieze, onder andere voor de latere Schildersbuurt.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Dieze op een andere manier getroffen. Op 15 december 1944 vond een luchtaanval op Zwolle plaats, waarbij bommen vielen op Dieze-West. Er vielen vijf doden en negen ernstig gewonden. Vele huizen aan de Holtenbroekerstraat en de Beukenstraat werden totaal vernield. Andere woningen in dezelfde straat en in de naaste omgeving leden zware glasschade of werden onbewoonbaar.²⁵

‘Na de Tweede Wereldoorlog verrezen er tot 1960 in totaal 540 woningen in Dieze-West. Hier werden de eerste etagewoningen gebouwd. In Dieze-Oost begon men in 1953 op grote schaal te bouwen. Tot 1960 werden hier 1200 woningen neergezet.’ Renovaties volgden in de jaren zeventig en tachtig.²⁶

Opbrengen van NSB'ers op de Diezerkade, 14 of 15 april 1945, op de hoek van het Diezerplein. Aan de waterkant een afscherming van kippengaas om er 's nachts niet in te vallen. (Collectie HCO)

Een soort Jordaan

Herinneringen van Dekien Hof

Mevrouw Dekien Hof, geboren Van Marle, groeide op in de Eindstraat in de jaren veertig en vijftig. Ze voerde daarover veel gesprekken met Leo Schotman, maar heeft ook een groot deel van haar herinneringen zelf op papier gezet. De teksten van de interviews en haar eigen aantekeningen zijn hier samengevoegd.

‘Wat een prachtige dag. Een merel wast zich in de vijver en kikkers paren. Ja, ik ben een echt natuurliefhebber. Vanmorgen ben ik aan het schrijven gegaan. Ik dacht: “Wat een mooie tijd in de Eindstraat.” Als de huisjes vanmiddag opnieuw gebouwd zouden worden, ging ik erheen want daar had ik ook een mooi buitenleven. We woonden op een hoek. Als ik op de overloop stond en ik keek uit het raam, zag ik de Algemene Begraafplaats. Soms zag ik daar zigeuners. Dat dacht ik toen als kind tenminste. Ik keek m’n ogen uit. Later werden er huisjes in de straat afgebroken. Mijn jongere broer had een elftal opgericht. Er werden doelpalen neergezet en maar voetballen. Als ik in de kamer zat, zeg maar kamertje, want zo klein was het, kon ik precies op het voetbalveld kijken.

Mijn ouders kwamen uit de Kamperpoort. Ze woonden in de Grote Baan. Via de Wipstrik kwamen we in 1942 in de Eindstraat terecht. Dat wil zeggen, mijn ouders, hun acht kinderen en Nellie onze hond. Ze zouden er achttien jaar blijven wonen. Mijn vader was een gezellige man, die af en toe wel eens een biertje dronk. Hij was een goeierd en gaf bij wijze van spreken zijn hemd van zijn gat weg. Als mijn vader vis bakte, stond de achterdeur altijd open, dus iedereen kon het wel ruiken. Dan was het van: “Jaap, wat bak ie weer?”, waarop mijn vader steevast zei: “Of muj dr ook iene?”. Mijn moeder moest er snel bij zijn, want

als mijn vader vis bakte, deed hij dat voor de hele buurt. In de straat werd flink gedronken, maar mijn moeder dronk nooit, later wel eens een glaasje bessen, maar dan heel sporadisch. Zij was kraakhelder, en had heel wijze gezegdes. Sterk was ze niet. Als mijn moeder de straat veegde, had zij wel eens blauwe lippen. Ze is jammer genoeg heel jong gestorven.

In de Eindstraat ben ik grootgebracht en ik heb er vele jaren gewoond. Ik weet nog hoe het eruit zag. Van buiten gezien had je links naast de deur een klein raampje en rechts van de deur een raam dat omhoog geschoven kon worden. Daar sliepen mijn ouders. Achter de deur was een portaalte met dus rechts die slaapkamer. Via het portaalte kwam je in de woonkamer, heel klein was die. In het midden stond een grote tafel. Daar zaten we met ons allen omheen, heel gezellig. Met de feestdagen, zoals Sint Nicolaas, of verjaardagen kwam er een grote pan chocolademelk op tafel, sleef erin en maar scheppen. Lekker hoor. Andere keren

Dekien Hof, geboren Van Marle, aan de achter de vroegere Eindstraat gelegen Molenkampsweg. Links de muur van het rooms-katholieke kerkhof.

Dekien Hof's (geboren Van Marle).

ging de krant op tafel, met z'n allen pinda's doppen en smullen maar!

Achter de kamer was de keuken en links de trap naar boven. Boven kwam je op een kleine overloop met twee ook al kleine slaapkamers. Wij kinderen hadden een slaapkamer met een behoorlijk grote hoekkast, waar je ook wel in kon slapen, zo groot was hij, of zo klein was ik. Die werd ook wel (eens) als kleerkast gebruikt. Zelf had ik de ontbrekende roede erin gemaakt en ging dan in de kast, kopje duikelen. Nou dat heb ik geweten, op een dag schoot de roe uit de bevestiging en ik lag dubbel in de kast. Ik had een bult aan mijn hoofd bijna zo groot als een ei. Maar ik durfde er niets van te zeggen, daar schaamde ik mij voor. Maar noemt u mij maar eens een huis waar je op de slaapkamer een kast hebt staan, waar je in kan slapen, kleren kan hangen en dan ook nog kopje duikelen. Daarvoor moest je in de Eindstraat zijn.

Als verwarming hadden we een potkachelkje, dat gestookt werd met kolen. Die kochten we bij de Kolenhoeve op de Thomas a Kempisstraat. Koken deden wij al op gas. We hadden een gasmeter waar je muntjes in moest doen. Een muntje was goed voor drie kubieke meter gas en als we geen muntjes in huis hadden, deden we er een munt van twee en een halve cent in. Het waren

echt andere tijden. In de jaren veertig en vijftig hadden we net als veel andere bewoners van de Eindstraat al wel radio. Je was dan aangesloten op het radiodistributiecentrum op de Melkmarkt. Het waren huurtoestellen waarop je vier zenders kon ontvangen. De deur was nooit op slot en ik kan mij niet herinneren dat ooit iemand bij ons is ingeslopen. Nou ja, er viel ook eigenlijk niks te stelen. We leenden wel eens wat bij de burens, maar stelen deden we niet en dat was in de hele straat zo.

Achter het huis was een plaatsje met de wc, die moest je zelf doorspoelen met een emmer water. Tegenover ons, aan de andere kant van de straat, was het nog minder geregeld. Daar hadden ze nog het tonnenstelsel.

Geborgen

Hoe klein het huis ook was, ik voelde me er geborgen. Vroeger heb ik de bof gehad. Ik kreeg een sjaal om mijn hoofd, want dat moest warm gehouden worden. Mijn bed bestond uit twee leunstoelen die omgedraaid tegen elkaar waren gezet. Kussens erin en dan maar een paar dagen uitzieken. Toen was de volgende aan de beurt, want je stak elkaar aan. Best gezellig, zo'n bed in de kamer. Ik heb nog een foto van mijn vader met het hondje Nellie. Het hondje was vreselijk bang voor water. Mijn moeder deed het beest wel eens in bad. Soms plaagde ik het hondje, dan zei ik: "Nellie, moet je in bad?". Dan liep Nellie de trap op naar boven en kroop onder het bed. Dan zag je haar uren niet meer, tot mijn moeder haar weer ophaalde. Het hondje at meestal met de pot mee, ging naast mijn vader zitten wachten tot die een prakje klaar had. Vond Nellie heerlijk. Ze is oud geworden.

Jaap van Marle, de vader van Dekien Hof's, met Nellie de hond. Op de achtergrond de School met de Bijbel aan de Middelweg en huizen aan de Thomas a Kempisstraat.

Als mijn moeder boodschappen ging doen, moest ik vaak op mijn jongere zusje passen. Een keer ben ik tijdens het spelen mijn zusje vergeten. Ik was vreselijk overstuur, ik was haar kwijt, ik kon haar nergens vinden. Mijn oudere broer was aan het kaarten bij mensen in de straat, dus ik dacht, laat ik eens gaan vragen of hij haar gezien heeft. En wie zag ik daar toen? Mijn zusje zat tussen mijn broer en een ander naar het kaarten te kijken. Ik kon wel huilen van blijdschap. Over kaarten gesproken, ik stond ook vaak bij mijn vader te kijken naar het kaarten en bekeek de slagen die ze erbij gooiden. Vandaar dat ik nu kan klaverjassen, ik heb er toch wat van opgestoken.

In ons gezin zongen we veel. Bijvoorbeeld het lied *Lentekind*, met mijn oudere broer en jongste zusje. Het begon zo:

*'t Is een herinnering als zovelen
Maar deze éne laat mij niet los.
Wanneer in 't voorjaar de vlinders spelen,
Dan denk ik weer aan die dag in 't bos.*

Zelf heb ik niet zoveel opleiding gehad, maar ik kan met iedereen omgaan. Laat iedereen in z'n waarde, dan kom je een heel eind. Niemand uit de Eindstraat hoeft zich te schamen voor zijn afkomst, want er was in mijn tijd niets mis met die buurt. Zo denk ik erover. Wat mij in de Eindstraat opviel, was dat de ouders in ere werden gehouden. Zondagmorgen met je vader en moeder op bezoek bij je opa en oma, dat ontbreekt er nu wel eens aan. Niet dat het mij persoonlijk is overkomen, godzijdank zie ik nog altijd de kinderen en kleinkinderen. Niet te veel, maar dat is niet erg, als het onderling maar goed is. Wegblijven deed je in de Eindstraat niet. Je liep nooit je ouderlijk huis voorbij. Mijn opoe, zoals dat vroeger genoemd werd, kwam ook wel eens een dagje. Een keer, ik zal het nooit vergeten, ging ze voor mijn moeder groente halen bij de groenteboer in onze straat. Daar kwam ze aanhollen, de schort volgeladen met groente. Dat werd thuis uitgesteld. Er zat ook een koolraap bij en ik zei: "Ik houd niet van koolraap", waarop opoe in Kampers dialect zei: "Als ze goed gaar zijn, bint ut net appelties." Dat was lachen geblazen.

Ik wil wel zeggen, en niet vergeten, dat wij een goede opvoeding gehad hebben. Dan maakt het

*Dekien en haar zus
Grietje voor hun huis.*

*Mannen uit de Eind-
straat. Staand Joop
Rijke, Klaas de Ruiter,
Harm Kornet, onbe-
kend; zittend Harm
Borgmeijer, Roelof
Kornet, Memphis Wolf,
Jan de Ruiter, Wim la
Faille.*

Kinderen van de families Dinkelberg en Hof.

niets uit of je uit de Eindstraat, de Waterstraat, of de Veerallee komt. Je bent zoals je bent. Als we het thuis eens moeilijk hadden, zei mijn moeder altijd: "Het is nooit zo donker, of het wordt wel weer licht." Ja, in de Eindstraat had je veel saamhorigheid, wat nu ontbreekt bij veel mensen. Natuurlijk was er armoede, maar dat was bij

Voetbalclub Excelsior op het veld nabij de Pelikaan.

iedereen die er woonde. Het was regel dat de burens klaarstonden als je eens zonder geld zat.

De politieke voorkeur van de straat was duidelijk socialistisch. Zowel voor als na de oorlog stemden de meeste bewoners PvdA of CPN. De oorlogsjaren waren voor ons jaren van armoede, ellende en angst, zoals overal. Er werd gezegd dat er joden ondergedoken zaten, maar of er mensen in het verzet zaten weet ik niet. Mijn vader had voor de oorlog een fiets, maar in de oorlog had niemand een fiets. De bevrijding was een groot feest. Er werd gedanst, de straat was versierd en sommigen hadden opeens sigaretten en bier.

Nu ik aan het schrijven ben, komen er allerlei gebeurtenissen naar boven. Wie herinnert zich nog de ratel, die door de straat ging als het vuilnis opgehaald werd? Leuk toch! En de mannen met hun bellen en zakken, die konijnenvelletjes kwamen opkopen. Zij zijn godzijdank nooit bij ons thuis opgehaald, tenminste niet dat ik weet. Volgens mij kon mijn vader helemaal geen konijn slachten. Ook kwamen er voddenmannen langs, die hadden soms speelgoed op hun kar, meest kleine dingetjes. Wij als kinderen, zo klein als wij waren, haalden als we de kans kregen de kar leeg.

Weet je, we hadden ook een kredietbank in ons buurtje, met weinig personeel, namelijk één dame. De rente was wel wat hoog, namelijk 25 cent. Maar ja, in geval van nood moest je soms wel wat. Het was trouwens geen nette dame. Want als ze langs ons huis kwam lopen, tilde zij haar been op en liet een harde wind, die je soms binnen kon horen.

De Eindstraat was beslist geen saai straatje voor ons kinderen. Je had wel contact met kinderen van school, maar meestal speelden we toch met de kinderen uit de Eindstraat. De jongens voetbalden vooral. Hoe meer huisjes er in de straat werden afgebroken, hoe groter het voetbalveld werd. Er werd ook wel gevochten, maar dan toch meestal alleen door de jongens. Wij speelden alleen maar. Je liep dan naar het huis van een vriendin en dan riep je hard door de brievenbus: "Kom je buiten spelen?". 's Zomers mochten we tot acht uur buiten spelen. Bijvoorbeeld *Trioel*, dat was een spel met een putdeksel. Verder herin-

ner ik me *Buskruit* en ballen natuurlijk. Tollen deden we meestal bij de Dr. Franssenschool. Als kattenkwaad trokken we wel eens belletje. Ik vergeet nog bokspringen. Een keer deed mijn vader mee, dat was lachen geblazen.

Aan Koninginnedag werd veel gedaan, weken van tevoren waren wij er mee bezig. Koekhappen, zaklopen, en nog veel meer. En de mensen die de Eindstraat een vieze straat noemden, stonden dan vooraan. Ook hadden wij een buurtvereniging, die reisjes voor de kinderen en ouderen organiseerde, naar Hellendoorn bijvoorbeeld.

School

Veel opleiding heb ik niet gehad, alleen de lagere school, maar die heb ik ook vaak moeten verzuimen. We gingen lang niet allemaal naar dezelfde school. Ik ging naar de openbare school in de Berkumstraat in Dieze. Anderen gingen naar de katholieke school, de jongens op het A-plein en de meisjes naar de Hofstraat. Weer anderen gingen naar de School met de Bijbel aan de Middelweg (de Dr. Franssenschool).

Zoals ik al vertelde, verzuimde ik vaak noodgedwongen de school. Ik was dan te vinden in de kleuterschool aan de Berkumstraat. Daar hielp ik met het opruimen van speelgoed en nog meer kleine karweitjes. Het was een trekpleister voor mij. Op een keer, het was kort voor Sint Nicolaas, vroeg ik aan juffrouw Beltman of ik mocht helpen met het Sint Nicolaasfeest. Dat werd gehouden in de gymzaal. "Ja", zei juffrouw Beltman, "maar voor eigen risico, want meneer Schouwstra [hoofd der school] komt ook op het feest." Omdat ik nooit op school kwam, zou hij hier iets op tegen kunnen hebben. Ik heb toch het risico genomen en heb erg genoten, ondanks dat ik mij ergens achter verscholen had. Mijn ogen waren constant op meneer Schouwstra gericht, die zo'n mooie groene jagersjas droeg. De enkele keer dat ik wel naar school ging, zag ik dat alle kinderen schoolmelk kregen, maar voor ons zat het er niet in omdat mijn ouders dat niet betalen konden. Alleen af en toe, als een kind afwezig was, kregen wij deze melk, die verpakt was in kartonnen bekertjes. Ook had ik het probleem, omdat ik klein was, dat ik met mijn voeten niet bij de grond kon

komen als ik in de bank zat. Op school werd er voor mij een voetenbankje gemaakt. Ellendig vond ik dat, want ik duvelde vaak van het bankje af. Ja wat wil je, kinderbeentjes staan toch nooit stil. De hele klas schrok zich dan wezenloos.

Naar de kerk gingen we thuis niet, wel naar de zondagschool. De zondag was voor mijn moeder heilig, daarom droeg ik op zondag vaak een jurk. Maar eronder droeg ik dan weer gewoon klompen. Als het gesneeuwd had, kreeg je van die bulten onder je klompen waardoor je erg moeilijk kon lopen. Maar omdat ik zo klein was, vond ik dat niet erg, want dan leek ik groter. Op zondag haalde ik een paar kinderen op, ook van de vrouw van de Kredietbank, om te wandelen naar park Eekhout. Ik moest dan wel om twaalf uur thuis zijn om naar de zondagschool te gaan. Verzuimde ik, dan stond meneer Kok uit de Brederostraat voor de deur om te vragen waar ik gebleven was. Een schat van een man, trouwens.

Ook heb ik als kind eens mee gedaan aan een kerstspel in *De Dageraad* aan de Molenweg in Assendorp. Ik was helemaal zwart gemaakt, als een van de drie koningen. Uit een ver land. Ik was zo verlegen, dat ik met het hoofd omlaag de zaal in keek. En de mensen maar lachen, daardoor wist ik de tekst niet meer, ik was volledig geblokkeerd. Maar als ik nu nadenk, weet ik het weer. Het was zo iets als "In ons verre landje, daar was het altijd

Eindstraatbewoners tijdens een reisje naar Hellendoorn.

fijn, zie het Kerstlicht gloren, Jezus is geboren daar mag ik ook bij zijn.”

Op mijn manier leerde ik Frans in de Eindstraat. Bij mijn vriendin hing een spreuk aan de muur, in het Frans. Iedere keer als ik haar ophaalde, wilde ik dat haar vader die voorlas, dan zou ik het wel nazeggen. Ik ken het zo goed en kwaad als het kan nog steeds uit mijn hoofd: “Mon Dieu, mon Dieu, ayez pitié de moi et de mon pauvre peuple”; Mijn God, mijn God, heb medelijden met mij en mijn arme volk [de vermeende laatste woorden van Willem van Oranje].

Laat ik ook de meisjesvereniging niet vergeten. Die was in *Wees een Zegen* in de Gennestraat. We haalden elkaar van huis op en gingen dan samen juffrouw Bos ophalen, die op de Thomas a Kempisstraat woonde. Wij liepen altijd gearmd, dat was vroeger gebruikelijk. Gerda, mijn vriendinnetje, had altijd de gewoonte om je een duw te geven zodat je tegen een deur aan viel. Het liefste nog wanneer deze open stond, dan lag je languit in de gang. Maar op een keer, het was donker, duwde Gerda mij zonder dat ze er erg in had dwars door een ruit. Ik lag tussen de fietsen bij Van de Wetering, de rijwieltwinkel op de Thomas a Kempis-

Ijscowagen van Van Akker in de Langenholterweg, ca. 1920.

straat. Toen ik na afloop weer thuis kwam, moest ik het natuurlijk vertellen. Ik heb dat niet gedaan en ging stiekem naar boven. Mijn vader, die inmiddels van de familie aan de overkant gehoord had wat er gebeurd was, kwam naar boven. Hij sloeg nooit een kind, ook nu niet, maar het ergste vond hij dat ik het niet had verteld.

Platteland

We woonden vlakbij het platteland. Vooraan in Dieze had je voornamelijk tuinders. Bijvoorbeeld aan de Molenkampsweg, de Hogenkampsweg, de Diezerweg, de Middelweg, de Langenholterweg en de Katersteeg. De boeren woonden meer verspreid over Dieze. Waar nu de A28 is, was zo'n beetje de grens. De tuinders zaten aan de stadskant van die weg en de boeren aan de andere kant. Vaak brachten we aardappelschillen naar boer Schutte op de Hogenkamp. Dan kreeg ik een paar centen voor snoep, maar niet te veel. We hadden goed weet van die boeren en tuinders om ons heen. Het gebeurde vaak dat koeien per stoomtram werden aangevoerd. Ze gingen dan via het Zwartewegje aan het eind van onze straat naar de veemarkt. Ook paarden kwamen er voorbij. Eens was er een paard op hol geslagen en die liep toen bij onze overbuurvrouw de gang in. Dat werd een grote ravage.

Ja, en dan het vlooiwegje, waar de Eindstraat op uit kwam. Waar de meeste mensen met een boog om heen liepen, maar ik niet, want ik woonde daar. 's Avonds als het stikdonker was, kwam ineens een boodschap van mijn moeder dat de melk op was. Dus ik was de pineut om melk te halen bij boer Westerik aan het einde van het wegje. Ik vond het erg eng, want je hoorde van allerlei geritsel en andere geluiden. Ik rende dan heel hard door het vlooiwegje, maar terug moest ik wel langzamer lopen met de pan met melk, anders was hij leeg voor ik thuis was. Later is het huis van Westerik afgebroken en werden er voor de voetbalclub uit de straat doelpalen neergezet.

Ook de winkels van vroeger vergeet je nooit meer. Die van Vaartjes bijvoorbeeld, aan de Middelweg, waar je voor een stuiver azijn kon kopen, of een half pakje boter. 's Morgens na tien uur kon je er voor vers brood terecht, eerder mocht niet.

De familie Vaartjes voor hun levensmiddelenwinkel aan de Middeleweg, ca. 1950. De hele wijk was op dezelfde manier bestraat.

Raadt U mee?

ledere koper van
½ pond Koffie
of 1 ons thee

raadt mee naar het juiste aantal koffiebussen, welke in een glazen flesje in de winkel aanwezig is.

Wie het juiste aantal raadt of het dichtste erbij is, ontvangt een pracht wandkoffie-molen gratis. Verder nog verschillende troostpruizen als flessen limonade en potjes kersen. Deze week als reclame een potje KERSEN van 65 voor 45 ct. (iets voor ziekenbezoek), 1 reep chocolade met nootjes en 1 rol zuur samen 25 ct. per flesje. Voor de kruidmoss alies verkrijgbaar. Bessensap van 70 voor 38 ct. per flesje. Nog voorradij tropenpakketten (bij leder pakket een verrassing voor onze jongens). Volop Wafels en Frou-Frou, IJswafels, Café-Noir enz. enz. Grote sortering snoep, vleeswaren met en zonder bon.

Beleefd aanbevelend.

Levensmiddelenbedrijf

W. Vaartjes

MIDDELEWEG 21 - TELEF. 5251.

(Ingezonden Mededeling).

Bij kruidenier Vaartjes deden veel Eindstraatbewoners hun inkopen. Advertentie uit 1947.

Was je toch eerder, dan ging Vaartjes eerst buiten kijken of er politie aan kwam en dan kon je vlug naar huis gaan. Zaterdags werd er afval van de snijmachine opgehaald, soms zaten er lekkere kappes bij van de worst. Het was van: wie het eerst komt, het eerst maalt.

Tegenover Vaartjes was het winkeltje van Van der Worp. Hij was vreselijk nieuwsgierig en wist van iedereen iets te vertellen. Eens op een keer en daar ben ik de heer Van der Worp nog altijd dankbaar voor, had ik veel last van wratten op mijn handen. Zo erg dat ik er op school erg veel hinder van had en niemand je een hand wou geven bij het spelletjes doen. Dat vond ik heel naar. Tot op zekere dag Van der Worp zei: "Daar weet ik een heel goed middelje voor. Ga naar huis en vraag aan je moeder om tuinbonen te kopen, het binnenste van de schil moet je over je handen wrijven, liefst drie maal per dag, dan ben je er snel af." Het

Mevrouw Vaartjes met twee dochters voor hun winkel, ca. 1950

heeft geholpen, ik kon mijn handen weer gebruiken en een truitje breien voor mijn broertje Wim-pie, dat hij de volgende dag voor het bezoek aan oma Kampen aan moest hebben.

Er werd ook veel aan huis verkocht. De melkboer kwam, behalve op zondag, elke dag langs. Een keer zag mijn moeder dat de melk er wat blauw uitzag. Ze wist meteen wat dat betekende: de melk was aangelengd met water. De groenteman kwam met paard-en-wagen aan de deur. Hij riep dan “Eerappels, een kwartien de keilo.” Niet kilo dus, maar “keilo”. De petroleumman kwam met de bakfiets. Dan deed hij de deur open en riep dan heel hard “Troyl”. Als hij een goeie bui had, kregen wij kinderen het reclame leesboekje *De avonturen van Pijpje Drop*. Elke laatste bladzijde eindigde met de zin: “Hoe het met Pijpje Drop vergaat, lees je in de volgende automaat.”

Op zondag werden er bij ons thuis veel geestelijke liederen gezongen. Toen mijn oudste broer Kas ging trouwen, met Sien, moest er een liedje ingestudeerd worden. Dat deed ik bij overbuurvrouw Schuurman-de Jager. Haar voornaam was Kunne. Meneer Schuurman droeg gouden oorringetjes, het waren reuze aardige mensen. Ook heb ik van mevrouw Schuurman leren breien.

Melkboer Albert van de Wetering uit de Mid-delweg, ca. 1938.

Vaak kreeg ik van haar een boterham, en daar deed zij dan een geschilde peer op. “Lekker opeten”, zei ze. “Het is gezond, en heel lekker.”

Zoals ik vertelde ging mijn oudste broer trouwen, maar voor het zover was, stonden enkele meubeltjes bij onze overbuurman Gait Bloks (Gait de Katte) opgeslagen. Gait lustte wel een borreltje en als hij te diep in het glaasje gekeken had, was ik als kind altijd bang dat er iets met de meubeltjes zou gebeuren, want die stonden in zijn woonkamer opgeslagen. Ik ging dan stiekem tussen de gordijnen kijken.

Later toen Kas en Sien getrouwd waren, woon-den zij op de Vispoortenplas. Mijn ouders gingen er dan op visite. Voor mij de kans om de kast op te ruimen. Ik haalde alle kleren eruit en deed alles weer netjes op stapeltjes. Op een avond was ik weer bezig, toen er een muis uit de kast sprong. Ik heb het nooit weer gedaan!

Elke zaterdagavond werden we in een balie [tobbe] gedaan. Dan werden onze haren gewassen door mijn moeder. Ik mocht bij mijn zusje Grietje altijd papillotjes zetten, dat vond ik prachtig om te doen. Ik was niet de enige die erg klein was in de straat, ook Diny de Ruiters was niet erg groot. Ik heb aan haar nog erg leuke herinneringen, omdat ik altijd boodschappen mocht doen op haar fiets. Op die fiets kon ik wel bij de trappers komen. Het ging mij niet om de boodschappen maar om het fietsen. Diny had de bijnaam van “Kikkertje” en de mijne was “Krikke”, omdat wij zo klein waren. Zij had een nare gewoonte: ze zat altijd aan mijn kleren te trekken, dan was de rok te kort, nooit goed, vaak te lang, dan sloeg zij de boord een paar maal om en dan kon ik weer gaan. Altijd als ik haar zag, dacht ik, wat zou ze nou weer hebben, en ja hoor, “Krikke kom eens hier”, en daar begon ze weer, vreselijk vond ik dat. Maar ik dacht bij mijzelf, niks zeggen want anders is het fietsen over.

Als wij kleren of schoenen nodig hadden, gingen we eerst snuffelen bij tante Jo Dinkelberg. Het kon wel eens gebeuren dat onze kleren al versleten waren voor er weer gekocht kon worden, met de kinderbijslag. Tante Jo was een charmante, lieve dame. Als je haar iets vroeg wat ze had, kreeg je het. In de Eindstraat mochten sommige klasgenootjes niet komen. Een keer heb ik meegemaakt

dat een klasgenootje een manteltje had, dat haar te klein was geworden. Het zou mij nog wel passen. Ik kon het manteltje kopen voor vijf gulden, en dat geld mocht met f 1,50 per week afbetaald worden. Bij de laatste betaling kreeg ik het manteltje mee.

Ik vertelde al dat mijn broer Kas getrouwd was. Ik heb aan hem veel leuke herinneringen. Hij werkte bij de Gemeentelijke Gasfabriek. Op donderdag beurde hij zijn loon. Dan gooide hij stiekem ergens een dubbeltje neer, maar zo dat ik het snel kon vinden, bijvoorbeeld bij de kast, dan keken wij elkaar aan en begrepen elkaar. Ik deed ook wel vaak iets terug, zoals zijn schoenen poetsen. Een keer kreeg ik van hem een paar leuke oorbelletjes. Deze mocht ik uitzoeken bij de firma Hoogma, de juwelier op de Thomas a Kempisstraat.

En dan het al zo vaak besproken kaarten. Bij mooi weer jaagde mijn moeder ons naar buiten, dan gingen de jongens op de stoep zitten spelletjes doen. Wel gezellig op de stoep, maar niet erg hygiënisch. En over hygiëne gesproken: voor Geertje Kornet had ik respect. Zij kwam eenmaal per week uit Enschede, om het huishouden van haar vader en broers te doen. Zij kon goed schroben en boenen.

Net als overal in Zwolle, was maandag de wasdag. Al vroeg in de morgen waren de vrouwen in de straat druk doende met de was, die zij zondagmiddag al op een petroleumstel hadden gezet om te trekken. De wasketel was van oorsprong een vuilnisbak, die door de gemeente ter beschikking was gesteld omdat de bewoners steeds het huisvuil in het Zwartewegje deponeerden. Maar bij gebrek

aan een wasketel gebruikten we deze vuilnisbak voor het koken van de was. Als alles geschrobd en gespoeld was, ging de was naar het Zwartewegje, waar we de was ophingen over het hek van boer Dekker. Het was elke maandag een wedstrijd wie het eerste bij het hek was, omdat er niet zoveel plaats was voor de hele straat. Een wedstrijd die vaak gewonnen werd door mijn moeder, omdat wij het dichtst bij het hek woonden.

Als kind heb je daar geen weet van, maar later merkte ik wel dat de straat niet zo gunstig bekend stond. Als ze hoorden waar je woonde, konden mensen heel negatief reageren. Toch heb ik nog wel eens heimwee naar de straat, want de gezelligheid mis ik nog elke dag. We waren allemaal één met elkaar, een soort Jordaan! Ik herinner me opa De Jong, die op zijn stoep stoelen aan het matten was en Derk Kornet, een man die altijd een touw om z'n broek droeg in plaats van een riem. Bruiloften waren ook bijzonder. Die werden meestal thuis gevierd, maar als het mooi weer was, werd het feest soms op straat voortgezet met muziek van accordeons, gitaar, mondorgel of grammofoonplaten. Af en toe spreek ik nog wel eens oud-bewoners van de Eindstraat en dan raken we gewoon niet uitgepraat. Dat doet mij erg goed.'

Johan Dinkelberg, Rini Dinkelberg en Joop van Enkhuijzen uit de Eindstraat.

Dekien Hof en Leo Schotman op de plaats waar eens de Eindstraat lag.

Het einde van de Eindstraat

Afbraak in Dieze, jaren zeventig. (Foto: Jan van de Wetering)

In vergelijking met andere Zwolse straten was de Eindstraat geen lang leven beschoren. Tussen bouwvergunning en afbraak van het laatste huis liggen slechts 83 jaar (1882-1965). In die periode veranderde Dieze ingrijpend. Na de Tweede Wereldoorlog was het beleid van de gemeente erop gericht woonruimte te zoeken voor de snel in omvang toenemende bevolking. Tegelijkertijd moest er in het centrum ruimte

worden gecreëerd voor winkels en bedrijven, waardoor nog eens extra woonruimte verloren ging. De bouw van woningen in Dieze lag voor de hand: ruimte genoeg en dicht bij de stad. Dieze veranderde in de twintigste eeuw van een relatief kleine woonwijk met een uitgestrekt agrarisch achterland in een bouwterrein. De wijkjes in de wijk schoten als paddenstoelen uit de grond, eerst vooral in Dieze-West. In de eerste tien jaar van de

twintigste eeuw werd de Indische buurt gebouwd, in de jaren twintig de Schildersbuurt en in de jaren dertig de Bomenbuurt, ook wel Bollebieste genoemd.

De Tweede Wereldoorlog maakte voorlopig een eind aan de uitbreiding van de wijk. Maar in de jaren vijftig werd de draad weer opgepakt. Een commissie onder voorzitterschap van wethouder Breunis boog zich over de noodzakelijke sanering van de wijk. Veel woningen hadden hun tijd gehad. Krotten waren het, klein, verwaarloosd en ongezond om in te wonen. Op 14 april 1959 hield de commissie in Odeon een persconferentie voor zijn plannen. Het motto van de commissie sprak duidelijke taal: 'Zwolle krotvrij'. Om de noodzakelijke sanering te kunnen betalen werd een financiële bijdrage gevraagd van verenigingen, bedrijven en particulieren. Op de lijst van straten die moesten verdwijnen, stond ook de Eindstraat. Op deze plek zou de nieuwe St. Michaëlskerk worden gebouwd, die de in de binnenstad afgebroken gelijknamige kerk zou vervangen.

Daarna ging het snel. In 1960 begon de ontvolking van de Eindstraat. Met planken dichtgetimmerd en borden met 'onbewoonbaar verklaard', bleven veel huizen nog een paar jaar staan, tot ergernis van het kerkbestuur van de in 1964 in gebruik genomen St. Michaëlskerk. Het kerkbestuur schreef op de laatste dag van 1965 een brief op poten aan het gemeentebestuur. Toegezegd was dat de laatste tien woningen voor het einde van 1964 zouden verdwijnen, maar nu, een jaar later, stonden er nog steeds vijf woningen. Vier huisgezinnen waren inmiddels vertrokken, maar één gezin hield stand. En, schreef het kerkbestuur, 'er is nog geen uitzicht dat deze ene krot ontruimd wordt, en de overige ruïnes gesloopt worden.' Het kerkbestuur deed daarom 'een allerdringendst beroep dat deze ergerniswekkende rommel op korte termijn gaat verdwijnen. Het ene nog bewoonde pand is erger dan een krot; aan de achterkant zijn diverse ramen inmiddels vervangen door cellophaanpapier, en het is onvoorstelbaar dat daar nog een gezin in kan wonen.'

Dat klopte eigenlijk wel. Een paar maanden later verliet de laatste bewoner, Gerrit van Dijk, de Eindstraat.

Dankwoord

De auteurs van dit artikel over Dieze bedanken alle oud-bewoners van de Eindstraat die bereid waren over hun herinneringen te praten, deze op papier te zetten, of foto's ter beschikking te stellen. Voor de ondersteuning op historisch gebied danken wij Wim Huijsmans van het Historisch Centrum Overijssel.

Geïnterviewde personen

J. van Marle jr., J. van Marle sr., Bert Kornet, mw. J. Borgmeijer-de Ruiten, mw. G. Zielemann-Kornet, mw. Contermans-Beernink, mw. Prins, mw. Knol-Contermans, fam. J.B. Speek, G.W. van den Berg, mw. Dekien Hofs-van Marle, fam. M.A. Dinkelberg, fam. Van der Kolk, fam. Van der Worp, mw. Beernink-Dekker, H. Dekker, mw. J. Dekker, mw. Van Raalte te Heerde, Jaap Apeldoorn.

Illustraties

De illustraties bij dit artikel zijn afkomstig uit de collecties van de auteurs en de oud-bewoners van de Eindstraat, tenzij anders vermeld.

Geraadpleegde literatuur

- Elberts, W.A., *Historische wandelingen in en om Zwolle*, Schiedam, z.j.
- Enquête Staatscommissie 1890, Zwolle, Deventer, Kampen.
- Hattum, B.J. van, *Geschiedenissen der stad Zwolle, Behelsende een verhaal van haar eerste beginselen, verheffing tot een stad, en de merkwaardigste gebeurtenissen aldaar van oudsher, tot byna dese tyd toe, voorgevallen*, herdruk Zwolle, 1975.

Onbewoonbaar verklaarde woningen aan de Akkerstraat (Bollebieste), gezien vanaf de Diezerweg uit het oosten in 1950. (Collectie HCO)

- Hove, Jan ten, *Geschiedenis van Zwolle*, Zwolle, 2005.
- Loo, C.J. van der, *Zwolle in woord en beeld, Praktische gids voor Zwolle en omstreken*, Zwolle, 1904.
- Pelkwijk, J. ter, *Overijssels Watersnood. Een heruitgave van het verslag van de ramp van 1825*, Kampen, 2002.
- Pot, C.W. van der, *Zwolle's omgeving omstreeks 1900*, Zwolle, z.j.
- Vries, Th.J. de, *Geschiedenis van Zwolle*, Zwolle, 1954 (I), 1961 (II).
- Wetering, Jan van de, *Vergeeten levens, Geschiedenissen van het Sallandse land*, Kampen, 2001.
- Wetering, Jan van de, *Zwolle in 1905, Zwollenaren op het breukvlak van twee eeuwen*, in: *Zwols Historisch Tijdschrift*, 22e jaargang nummer 4, 2005.
- Schotman, J.L., *Zij vielen rondom Zwolle, geallieerde piloten en hun vliegtuigen 1940-1945*, Kampen, 2001.

Noten

- 1 Wetering, Jan van de, *Vergeeten levens, Geschiedenissen van het Sallandse land*.
- 2 Schotman, J.L., *Zij vielen rondom Zwolle, geallieerde piloten en hun vliegtuigen 1940-1945*.
- 3 Schotman, J.L., *En toch eren wij de koningin*, onuitgegeven manuscript.
- 4 Handelingen van den raad der gemeente Zwolle, 1843.
- 5 Hove, Jan ten, *Geschiedenis van Zwolle*, p. 646.
- 6 Idem, p. 460.
- 7 HCO, Archief Gemeente Zwolle 1813-1924, Verzoekschrift Zwolsche Algemeene Werklieden Vereniging, 1878.
- 8 HCO, Handelingen van den Raad der Gemeente Zwolle, december 1912.
- 9 *Vergeeten levens*, 2001, p. 295.
- 10 Wetering, Jan van de, *Zwolle in 1905, Zwollenaren op het breukvlak van twee eeuwen*.
- 11 Tenzij anders vermeld, zijn de gegevens uit dit hoofdstuk ontleend aan *Vergeeten levens*, met name het hoofdstuk *Die van Dieze*.
- 12 Vandaar ook dat de straat tussen de Zamenhofsingel, nu Drijbersingel, en de Bisschop Willebrandlaan de naam Van Wevelinkhovenstraat draagt.
- 13 Pelkwijk, J. ter, *Overijssels Watersnood. Een heruitgave van het verslag van de ramp van 1825*.
- 14 Enquête Staatscommissie 1890 Zwolle, Deventer, Kampen.
- 15 Dat Leugenhuis stond op de hoek van de Steenstraat en de Buitenkant.
- 16 Vijftien jaar later bestond het koffiehuis niet meer. Wel was er toen het koffiehuis met stalling van Van Til aan de Diezerkade. Over cafés en kroegen in het Dieze van rond 1900 hebben de auteurs van dit artikel geen informatie, al zullen ze zeker bestaan hebben.
- 17 Hij bedoelt vermoedelijk de straten rondom de Middelweg en dus ook de naburige straten van de Eindstraat.
- 18 Voor zover bekend is niet eerder uit deze brochure gepubliceerd. Dank aan mevrouw G. Middag, lid Algemeen bestuur Waterschap Groot Salland voor het beschikbaar stellen van deze waardevolle tekst.
- 19 HCO: Uit de inleiding van de inventaris Waterschap Dieze.
- 20 Ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*, p. 415.
- 21 Elberts, *Historische wandelingen in en om Zwolle*, p. 268.
- 22 Loo, C.J. van der, *Zwolle in woord en beeld, Praktische gids voor Zwolle en omstreken*, 1904.
- 23 Pot, C.W. van der, *Zwolle's omgeving omstreeks 1900* (z.j.).
- 24 HCO, Bijlagen der Handelingen van den raad der gemeente Zwolle, juli 1932, p. 147 e.v.
- 25 Deze en sommige andere gegevens over de wijkontwikkeling van Dieze zijn ontleend aan de notitie *Dieze-Oost en Dieze-West*, HCO: Corr. 90 H032, 1990 van Wim Huijsmans.
- 26 Idem.

Mededelingen

Symposium HCO: Familiegesciedenis, toegang tot het verleden

In 2008 is het thema van de week van de geschiedenis 'Verhalen van Nederland'. Pas door verhalen komt de geschiedenis echt tot leven. Verhalen over de (eigen) familiegesciedenis vormen een herkenbare toegang tot het verleden. Familiegesciedenis groeide de laatste jaren uit tot een zeer populair literair genre. Marijke Hilhorst (*De Vader, de Moeder & De Tijd*, 1999), Suzanna Jansen (*Het pauperparadijs*. Een familiegesciedenis, 2008) en Annejet van der Zijl (*Sonny Boy*, 2004) beschrijven in hun boeken op indringende wijze de lotgevallen van de 'kleine' mens in relatie tot de soms overweldigende 'grote' geschiedenis.

Zij zijn sprekers op dit symposium en zullen ondermeer vertellen over hun individuele motivatie om op deze manier geschiedenis en literatuur met elkaar te verbinden.

Datum: 11 oktober 2008

Plaats: Historisch Centrum Overijssel,
Van Wevelinkhovenstraat, Zwolle.

Tijd: Aanvang 10.30 uur, einde 15.30 uur

Toegangsprijs: 17,50 euro of 25 euro
inclusief lunch

Aanmelding: vooraf via www.historischcentrum-overijssel.nl of 038-4266300

Exposities Stedelijk Museum Zwolle

Hollandse kant, met passer en liniaal

26 april t/m 27 juli

De Landelijke Organisatie Kant en Kunst Nederland (LOKK) viert dit jaar haar dertigjarig bestaan met een grote kanttentoonstelling, waarbij verschillende technieken van kantklossen worden getoond.

Er is klassieke kant te zien uit de periode waarin Nederland nog verschillende kantscholen bezat. De kantwerkster leerde behalve kantklossen ook het

ontwerpen van kantpatronen. Een aantal ontwerpen uit de eerste helft van de twintigste eeuw is voor de expositie opnieuw getekend en geklost.

Zes kantkunstenaars van de werkgroep Experimentant exposeren met modern werk, gebaseerd op deze klassieke ontwerpen.

Het derde onderdeel is Part of Art. José Besters-Uilenbroek maakte een bijzondere installatie waarin fotografie en kant samengaan. Dit is kant in een totaal afwijkende en verrassende vorm.

Geëxposeerd zijn ook replica's van de bruidszakdoek van prinses Juliana (1937) en een bij het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard cadeau gedaan huwelijkskleed.

*In de gezegende ouderdom van 103 jaar
Streekdrachtkleding uit de nalatenschap
van Gerridina Nijenhuis-Steen*

17 mei t/m 7 september

Gerridina Nijenhuis-Steen overleed in 1996 op 103-jarige leeftijd. Zij liet een bijzondere collectie na aan streekdrachtdeskundige Wielent Harms. Gerridina groeide op in een 'drie-generaties-huishouding' in de buurtschap Zeesse bij Ommen. Haar collectie geeft een uniek beeld van de garderobe van een doorsnee plattelands bewoonster uit Salland in de negentiende en tot ver in de twintigste eeuw.

De woonkamer van Gerridina is nagebouwd. In de kamer staan de goedgevulde linnenkasten, compleet met huwelijkscadeaus. Op meer dan vijftwintig poppen wordt de kleding getoond. Daarnaast is ook te zien wat er in diezelfde periode in de stad werd gedragen. Op beeldschermen zijn oude opnames van Gerridina zelf te zien, waarop zij over haar kleding uitleg geeft. Dat streekdracht wel degelijk aan mode onderhevig is, is duidelijk te zien op deze expositie.

historischcentrum
overijssel

Auteurs

Drs. Annèt H.M. Bootsma – van Hulten (1953) is historicus en werkt freelance.

Wim A. Huijsmans (1948) is als archivaris verbonden aan het Historisch Centrum Overijssel.

Leo Schotman (1931) is gepensioneerd en houdt zich bezig met historisch onderzoek over Zwolle. Hij is de auteur van het boek *Zij vielen rondom Zwolle, geallieerde piloten en hun vliegtuigen 1940-1945* (1989, 2001).

Jan van de Wetering (1947) is werkzaam als tekstadviseur. Hij publiceerde onder andere de boeken *Vergeten levens* (2001) en *Hoe schrijf ik geschiedenis* (2004), en het themanummer van het *ZHT* Zwolle in 1905 (2005).

Colofon

Het Zwols Historisch Tijdschrift is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

H. Dijkstra, *voorzitter*

S. ten Veen, *secretaris*

H. van der Zwaag, *penningmeester*

B. Kiekebeld, J. Sol, *leden*

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging:

postbus 1448, 8001 BK Zwolle

telefoon: 038-4654617

Ledenadministratie en bezorging tijdschrift:

J. van Ulsen-Nijkamp, telefoon: 038-4654617

Internet adres:

www.zwolsehistorischevereniging.nl

e-mail ZHV: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Financiën: girorekening Postbank: 5570775

t.n.v. Zwolse Historische Vereniging

Tarief lidmaatschap

25 euro/jaar

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

A.H.M. Bootsma-van Hulten, *eindredacteur*,

E.A. van Dijk, W.A. Huijsmans, F. Inklaar,

J. Krom, H.A. Stalknecht, J. van de Wetering.

Redactieadres: Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle

e-mail: annetbootsma@home.nl

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)

Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog

Opmaak: Different Design Deventer

Druk: Waanders Drukkers, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

In het volgende nummer onder meer:

Jasper Warner (1870 - 1942)
Een leven voor de sport als non-nonsense bobo avant la lettre

Verschijningsdatum: oktober 2008

historisch centrum overijssel

GESCHIEDENIS
LEEFT!

kijk ook op
www.historischcentrumoverijssel.nl
voor alle actuele informatie

BROUWER ANTIEK

Diezerplein 14 - 8021 CV Zwolle
Tel. (038) 4539355
www.brouwerantiek.nl
e-mail: info@brouwerantiek.nl

Donderdag t/m zaterdag van 11- 18 uur
Andere tijden na afspraak

Te koop gevraagd

Historische "Kantoorpanden"

Inlichtingen: 038 421 32 90

Van der Reijd Makelaars B.V.

VBO MAKELAAR

Brasserie "Het Vliegerhuys"

Nieuwstraat 55 Tel. 038-4221206
8011 TM Zwolle Fax 038-4224318

In Brasserie 't Vliegerhuys.....Een pand uit 1450 !

- De lekkerste koffie van Zwolle....
- Uitgebreide lunch-en avondkaart....
- Heeft U wat te vieren, vraag naar de mogelijkheden.....
- Elke acht weken nieuwe expositie....
- En een vertrouwde plek voor de Zwolse Historische Vereniging....

Een plek om te onthouden.....

WAANDERS

uitgevers drukkers boekverkopers

W

W

W

boekverkopers
Eiland 9, Zwolle
Telefoon (038) 421 53 92

uitgevers / drukkers
Faradaystraat 17, Zwolle
Telefoon (038) 467 34 00 / 467 34 50